

ΣΧΟΛΗ:

**Κοινωνικών επιστημών, Τεχνών και Ανθρωπιστικών
Σπουδών**

ΤΙΤΛΟΣ:

**Η διάκριση των εξουσιών και ο περιορισμός της
πολιτικής εξουσίας στα Ελληνικά Συντάγματα
(1822-1827): Κριτική μελέτη υπό το πρίσμα των
Federalist Papers**

ΚΟΥΦΙΔΑΚΗΣ ΧΡΗΣΤΟΣ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ : Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΊΝΟΣ ΔΟΥΚΆΚΗΣ

ΜΑΪΟΣ 2026

ΤΜΗΜΑ:

Ιστορίας, Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών

**ΤΙΤΛΟΣ : Η διάκριση των εξουσιών και ο περιορισμός
της πολιτικής εξουσίας στα Ελληνικά Συντάγματα
(1822-1827): Κριτική μελέτη υπό το πρίσμα των
Federalist Papers**

**Διπλωματική Εργασία η οποία υποβλήθηκε προς απόκτηση
Μεταπτυχιακού τίτλου σπουδών, στη Νεότερη και Σύγχρονη
Ιστορία στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος**

Κουφιδάκης Χρήστος

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

κ. Κωνσταντίνος Δουκάκης

κ. Αικατερίνη Παπαζαχαρία

κ. Κυριάκος Ιακωβίδης

Μάιος 2026

Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Κουφιδάκης Χρήστος, 2026

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Η έγκριση της Διπλωματικής Εργασίας από το Πανεπιστημίου Νεάπολις δεν υποδηλώνει απαραίτητως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Πανεπιστημίου.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Περίληψη.....	σ 8
Abstract.....	p 9
Εισαγωγή.....	σ 11
Μεθοδολογία της έρευνας.....	σ 13
Βιβλιογραφική ανασκόπηση.....	σ 15
Κεφάλαιο 1 ^ο : Ιδεολογικοί προσανατολισμοί του ελληνικού συνταγματισμού.....	σ 19
1.1: Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός και ιδεολογικές προϋποθέσεις του ελληνικού συνταγματισμού.....	σ 19
1.2: Η Ελληνική Νομαρχία και η πολιτική θεωρία της εθνικής και λαϊκής κυριαρχίας.....	σ 22
1.3: Τα τοπικά πολιτεύματα και η αναζήτηση κεντρικής πολιτικής οργάνωσης κατά την Ελληνική Επανάσταση.....	σ 24
1.4: Ο Αδαμάντιος Κοραής και η προβληματική της πολιτικής εξουσίας.....	σ 27
Κεφάλαιο 2: Ο αμερικανικός συνταγματισμός και η θεωρία των checks and balances...σ	29
2.1: Από το Μοντεσκιέ στον Αμερικανικό Συνταγματισμό.....	σ 29
2.2: Τα Federalist Papers και η θεωρία των checks and balances.....	σ 32
Κεφάλαιο 3 ^ο : Το Σύνταγμα της Επιδαύρου.....	σ 31
3.1: Η Α΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου και οι συνθήκες διαμόρφωσης του προσωρινού πολιτεύματος.....	σ 31
3.2: Το Σύνταγμα της Επιδαύρου υπό τη φεντεραλιστική προβληματική.....	σ 34
3.3: Η εφαρμογή του Συντάγματος της Επιδαύρου και οι εξελίξεις που ακολούθησαν....σ	37
Κεφάλαιο 4 ^ο : Το Σύνταγμα του Άστρους 1823: προς μια λειτουργικότερη ισορροπία εξουσιών.....	σ 39
4.1: Η Β΄ Εθνοσυνέλευση του Άστρους και η αναθεώρηση του πολιτεύματος.....	σ 39
4.2: Το Σύνταγμα του Άστρους υπό τη φεντεραλιστική προβληματική.....	σ 40

4.3: Η εφαρμογή του Συντάγματος του Άστρους και η πολιτική κρίση της περιόδου 1823-1826.....	σ 43
Κεφάλαιο 5ο : Σύνταγμα της Τροιζήνας.....	σ 47
5.1: Η πορεία προς την Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας.....	σ 47
5.2: Το Σύνταγμα της Τροιζήνας 1827: προς την ωρίμανση ενός συστήματος θεσμικών ελέγχων, υπό τη Φεντεραλιστική προβληματική.....	σ 50
5.3: Η τύχη του Συντάγματος της Τροιζήνας και η απαρχή της Καποδιστριακής διακυβέρνησης.....	σ 54
Κεφάλαιο 6ο : Συμπεράσματα.....	σ 56
Βιβλιογραφία.....	σ 60

Σελίδα Εγκυρότητας

Ονοματεπώνυμο Φοιτητή: Κουφιδάκης Χρήστος

Τίτλος Διπλωματικής Εργασίας: Η διάκριση των εξουσιών και ο περιορισμός της πολιτικής εξουσίας στα Ελληνικά Συντάγματα (1822-1827): Κριτική μελέτη υπό το πρίσμα των Federalist Papers

Η παρούσα Διπλωματική Εργασία εκπονήθηκε στο πλαίσιο των σπουδών για την απόκτηση εξ αποστάσεως μεταπτυχιακού τίτλου στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και εγκρίθηκε στις 30/06/2026 από τα μέλη της Εξεταστικής Επιτροπής.

Εξεταστική Επιτροπή:

Πρώτος επιβλέπων (Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφος): Κωνσταντίνος Δουκάκης, Επίκουρος Καθηγητής

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Αικατερίνη Παπαζαχαρία, Λέκτορας

Μέλος Εξεταστικής Επιτροπής: Κυριάκος Ιακωβίδης, Λέκτορας

Ή ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Ο Κουφιδάκης Χρήστος, γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα εργασία με τίτλο: Η διάκριση των εξουσιών και ο περιορισμός της πολιτικής εξουσίας στα ελληνικά Συντάγματα (1822-1827): Κριτική μελέτη υπό το πρίσμα των Federalist Papers, αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές που έχω χρησιμοποιήσει, έχουν δηλωθεί κατάλληλα στις βιβλιογραφικές παραπομπές και αναφορές. Τα σημεία όπου έχω χρησιμοποιήσει ιδέες, κείμενο ή/και πηγές άλλων συγγραφέων, αναφέρονται ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή.

Ο Δηλών

Κουφιδάκης Χρήστος

Στον Άγγελο και την Αποστολία

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία εξετάζει τα ελληνικά Συντάγματα της Επιδαύρου (1822), του Άστρους (1823) και της Τροιζήνας (1827), με αντικείμενο τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο τα πρώτα ελληνικά συνταγματικά κείμενα οργάνωσαν τις κρατικές λειτουργίες, προσδιόρισαν τις σχέσεις μεταξύ νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας και επιχείρησαν να θεμελιώσουν θεσμικά τη νομιμοποίηση της δημόσιας εξουσίας κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης.

Το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας αντλείται από τη νεωτερική συνταγματική θεωρία και ειδικότερα από την προβληματική του περιορισμού της πολιτικής εξουσίας. Η μελέτη στηρίζεται στην παραδοχή ότι τα ελληνικά Συντάγματα δεν μπορούν να ερμηνευθούν αποκλειστικά ως εθνικά πολιτειακά κείμενα ούτε ως απλές μεταφορές ξένων συνταγματικών προτύπων. Αντιθέτως, προσεγγίζονται ως συνταγματικά κείμενα που διαμορφώθηκαν στο πλαίσιο των ευρύτερων ιδεολογικών και πολιτικών μετασχηματισμών του ύστερου 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα. Για τον λόγο αυτό, η ανάλυση εντάσσει την ελληνική συνταγματική εμπειρία στο πνευματικό περιβάλλον του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, της Γαλλικής και της Αμερικανικής συνταγματικής παράδοσης, καθώς και των θεωριών της λαϊκής κυριαρχίας και της διάκρισης των εξουσιών.

Μεθοδολογικά, η εργασία υιοθετεί κριτική προσέγγιση, εξετάζοντας τις συνταγματικές διατάξεις υπό το πρίσμα των θεωρητικών συμφραζομένων της εποχής. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη αξιοποίηση της Αμερικανικής συνταγματικής θεωρίας, όχι ως αποκλειστικής πηγής επιρροής των ελληνικών συνταγματικών κειμένων, αλλά ως ερμηνευτικού εργαλείου, για την κατανόηση διαφορετικών προσεγγίσεων ως προς την οργάνωση, τη νομιμοποίηση και τον περιορισμό της πολιτικής εξουσίας.

Κεντρικός άξονας της επιχειρηματολογίας, αποτελεί η διάκριση μεταξύ της κλασικής θεωρίας της διάκρισης των εξουσιών, όπως διατυπώθηκε από τον Montesquieu, και της θεωρίας των θεσμικών ελέγχων και ισορροπιών (checks and balances), όπως αναπτύχθηκε στα Federalist Papers από τους Hamilton, Madison και Jay. Μέσα από την ανάλυση αυτή, η εργασία αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο τα ελληνικά επαναστατικά πολιτεύματα αντιμετώπισαν το ζήτημα της κατανομής της κρατικής ισχύος και της συγκρότησης πολιτικής εξουσίας υπό τις ιδιαίτερες συνθήκες του Αγώνα της Ανεξαρτησίας. Υποστηρίζεται ότι τα Συντάγματα της περιόδου 1822–1827

συνιστούν ιδιαίτερες συνταγματικές απαντήσεις σε ζητήματα πολιτικής οργάνωσης, θεσμικής νομιμοποίησης και άσκησης της δημόσιας εξουσίας, ενταγμένες στο ευρύτερο συνταγματικό περιβάλλον του ύστερου 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα.

Λέξεις Κλειδιά: Πρώτα Ελληνικά Συνταγματικά κείμενα, Διάκριση των εξουσιών, Περιορισμός της Πολιτικής Εξουσίας, Checks and Balances, Federalist Papers

ABSTRACT

This thesis examines the Greek Revolutionary Constitutions of Epidaurus (1822), Astros (1823), and Troezen (1827), focusing on the manner in which the first Greek constitutional texts organized the functions of government, defined the relationship between the legislative, executive, and judicial branches, and sought to establish the institutional legitimacy of public authority during the Greek War of Independence.

The theoretical framework of the study is derived from modern constitutional theory and, more specifically, from the problem of limiting political power. The thesis proceeds from the premise that the Greek Revolutionary Constitutions cannot be interpreted exclusively as national constitutional documents, Nor as mere transpositions of foreign constitutional models. Rather, they are approached as constitutional texts that emerged within the broader ideological and political transformations of the late eighteenth and early nineteenth centuries. For this reason, the Greek constitutional experience is situated within the intellectual context of the Neo-Hellenic Enlightenment, the French and American constitutional traditions, and the theories of popular sovereignty and the separation of powers.

Methodologically, the thesis adopts a critical approach, examining constitutional provisions in light of the theoretical contexts in which they were formulated. Particular emphasis is placed on the use of American constitutional theory, not as evidence of an exclusive source of influence on the Greek constitutional texts, but as an interpretative framework through which different approaches to the organization, legitimation, and limitation of political power may be understood.

A central element of the argument is the distinction between the classical doctrine of the separation of powers, as formulated by Montesquieu, and the theory of checks and

balances developed in The Federalist Papers by Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay. Through this analytical framework, the thesis explores the manner in which the Greek Revolutionary Constitutions addressed the distribution of state power and the construction of political authority under the particular conditions of the War of Independence. It argues that the Constitutions of the period 1822–1827 constituted distinct constitutional responses to questions of political organization, institutional legitimacy, and the exercise of public authority, situated within the broader constitutional environment of the late eighteenth and early nineteenth centuries.

Keywords: The First Greek Constitutional Texts, Separation of Powers, Limitation of Political Power, Checks and Balances, Federalist Papers

Εισαγωγή

Η Ελληνική Επανάσταση του 1821 αποτελεί κορυφαίο γεγονός της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Πέρα όμως από τη διάστασή της ως εθνικοαπελευθερωτικού Αγώνα, συνιστά και μία από τις σημαντικότερες στιγμές της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας, καθώς κατά τη διάρκειά της επιχειρήθηκε η θεσμική και πολιτική οργάνωση ενός νέου κράτους μέσω της θέσπισης συνταγματικών κανόνων και της συγκρότησης πολιτικών θεσμών. Ήδη από τα πρώτα χρόνια της Επανάστασης, οι επαναστατημένοι Έλληνες δεν περιορίστηκαν στην ανατροπή της οθωμανικής κυριαρχίας, αλλά επιδίωξαν παράλληλα τη δημιουργία ενός πολιτικού συστήματος το οποίο θα αντλούσε τη νομιμοποίησή του από το έθνος και θα λειτουργούσε βάσει κανόνων δικαίου.¹ Η ψήφιση των Συνταγμάτων της Επιδάουρου (1822), του Άστρους (1823) και της Τροιζήνας (1827) αποτελεί χαρακτηριστική έκφραση αυτής της επιδίωξης.

Η εμφάνιση των συγκεκριμένων Συνταγμάτων δεν υπήρξε ιστορικό γεγονός αποκομμένο από τις ευρύτερες πολιτικές και ιδεολογικές εξελίξεις της εποχής. Αντίθετα, εντάσσεται στο γενικότερο πλαίσιο της διάδοσης των ιδεών του Διαφωτισμού και της ανάπτυξης του νεωτερικού συνταγματισμού κατά τον ύστερο 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα.² Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός συνέβαλε καθοριστικά στη μετάδοση στον ελληνικό χώρο αντιλήψεων σχετικών με τη λαϊκή κυριαρχία, τα φυσικά δικαιώματα, την πολιτική ελευθερία και τη συνταγματική οργάνωση της πολιτείας.³ Παράλληλα, η κυκλοφορία έργων όπως η Ελληνική Νομαρχία καλλιέργησε μια πολιτική γλώσσα που αμφισβητούσε τη δεσποτική εξουσία και αναζητούσε νέες μορφές πολιτικής νομιμοποίησης.⁴

Την ίδια περίοδο, η Αμερικανική και η Γαλλική Επανάσταση προσέφεραν νέα παραδείγματα πολιτικής και συνταγματικής οργάνωσης, τα οποία επηρέασαν τη σκέψη των ευρωπαϊκών λαών και συνέβαλαν στη διαμόρφωση ενός κοινού συνταγματικού λεξιλογίου.⁵ Οι επαναστάσεις αυτές δεν περιορίστηκαν στην ανατροπή προϋπαρχόντων καθεστώτων, αλλά συνδέθηκαν με τη διατύπωση νέων θεωριών

¹ Αλέξανδρος Σβώλος, *Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986*, Αθήνα: Στοχαστής, 15-18

² Πασχάλης Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996, σ.35-58

³ Στο ίδιο, σ. 59-87

⁴ Ανώνυμος ο Έλλην, *Ελληνική Νομαρχία ή λόγος περί ελευθερίας* 1806

⁵ Θεοδώρα Αντωνίου και Γεώργιος Γεραπετρίτης, *Ευρωπαϊκή συνταγματική ιστορία*, Νομική βιβλιοθήκη

σχετικά με την προέλευση και τα όρια της πολιτικής εξουσίας. Στο επίκεντρο των σχετικών προβληματισμών βρέθηκε το ζήτημα της πολιτικής ελευθερίας και των θεσμικών εγγυήσεων που απαιτούνται για την προστασία της από την αυθαίρετη άσκηση εξουσίας.⁶

Ιδιαίτερη σημασία για την εξέλιξη της συνταγματικής θεωρίας απέκτησε η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, η οποία διατυπώθηκε με συστηματικό τρόπο από τον Charles de Montesquieu στο έργο *De l'esprit des lois*.⁷ Σύμφωνα με τη γνωστή θεωρία του, η πολιτική ελευθερία δεν μπορεί να διασφαλιστεί όταν η νομοθετική, η εκτελεστική και η δικαστική λειτουργία συγκεντρώνονται στο ίδιο πρόσωπο ή όργανο. Η κατανομή της κρατικής εξουσίας σε διακριτές λειτουργίες εμφανίζεται ως βασική προϋπόθεση αποτροπής της αυθαιρεσίας και προστασίας των πολιτών.⁸ Η επίδραση της θεωρίας αυτής υπήρξε εξαιρετικά εκτεταμένη και αποτυπώθηκε στα περισσότερα συνταγματικά κείμενα της νεωτερικής εποχής, συμπεριλαμβανομένων και των ελληνικών Συνταγμάτων.⁹

Ωστόσο, η Αμερικανική συνταγματική σκέψη του τέλους του 18ου αιώνα δεν περιορίστηκε στην απλή υιοθέτηση της θεωρίας του Montesquieu. Μέσα από τα *Federalist Papers*, οι Alexander Hamilton, James Madison και John Jay επιχείρησαν να απαντήσουν σε ένα πρακτικό πρόβλημα που ανέκυπτε κατά την εφαρμογή της αρχής της διάκρισης των εξουσιών: με ποιον τρόπο μπορεί να διατηρηθεί η ισορροπία μεταξύ των κρατικών λειτουργιών και να αποτραπεί η κυριαρχία της μίας επί των άλλων.¹⁰ Η απάντηση που διαμορφώθηκε, στηρίχθηκε στη θεωρία των *checks and balances*, δηλαδή ενός συστήματος αμοιβαίων ελέγχων και ισορροπιών, στο οποίο κάθε εξουσία διαθέτει θεσμικά μέσα περιορισμού των υπολοίπων.¹¹ Η προσέγγιση αυτή επηρέασε βαθιά τη μεταγενέστερη συνταγματική θεωρία και αποτέλεσε βασικό σημείο αναφοράς για τη μελέτη της σχέσης μεταξύ ελευθερίας και πολιτικής εξουσίας.

⁶ Bernard Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Cambridge, MA 1967, σ.76–143

⁷ Charles de Montesquieu, *De l'esprit des lois*, βιβλ. XI.

⁸ Στο ίδιο

⁹ Γιώργος Αναστασιάδης, *Πολιτική και συνταγματική ιστορία της Ελλάδας 1821–1941*, Σακκούλας Θεσσαλονίκη 2003

¹⁰ Alexander Hamilton - James Madison - John Jay, *The Federalist Papers*, Παπαζήση 2009, αρ. 47-51.

¹¹ Connor M. Ewing - Benjamin A. Kleinerman - Charles U. Zug (επιμ.), *Beyond Checks and Balances*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2024, σ. 10-11.

Η σύγχρονη συνταγματική θεωρία επισημαίνει πως η μελέτη των συνταγματικών θεσμών δεν εξαντλείται στην καταγραφή των τυπικών κανόνων που τους διέπουν, αλλά προϋποθέτει την κατανόηση των αρχών και των ιδεών που οργανώνουν τη λειτουργία τους.¹² Η εξέταση των ελληνικών συνταγμάτων δεν περιορίζεται στην περιγραφή των επιμέρους διατάξεων τους αλλά επιχειρεί να αναδείξει τη λογική που διέπει την κατανομή και τον περιορισμό της πολιτικής εξουσίας.

Η παρούσα εργασία εξετάζει κατά πόσο στα ελληνικά συντάγματα ανακύπτουν προβληματισμοί ανάλογοι με εκείνους που αναδεικνύονται στα *Federalist Papers*. Ειδικότερα, επιχειρεί να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται η πολιτική εξουσία στα συνταγματικά κείμενα της περιόδου 1822-1827, καθώς και τις αντιλήψεις περί διάκρισης των εξουσιών, θεσμικής ισορροπίας και περιορισμού της εξουσίας που αποτυπώνονται σε αυτά υπό το πρίσμα της φεντεραλιστικής προβληματικής. Η μελέτη προσεγγίζει τα κείμενα αυτά ως διακριτές εκφράσεις του ελληνικού συνταγματισμού και διερευνά τον τρόπο με τον οποίο οργανώνουν και νομιμοποιούν τη λειτουργία την πολιτική εξουσία.¹³

Μεθοδολογία της Έρευνας

Η παρούσα έρευνα υιοθετεί ερμηνευτική προσέγγιση με αντικείμενο τη μελέτη των Ελληνικών Συνταγμάτων της Επιδάουρου (1822), του Άστρους (1823) και της Τροιζήνας (1827), υπό το πρίσμα της νεωτερικής συνταγματικής σκέψης του ύστερου 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα, με ιδιαίτερη αναφορά στο σώμα ιδεών που διατυπώνεται στα *Federalist Papers*.

Βασικό ερευνητικό υλικό της εργασίας αποτελούν πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές. Στις πρωτογενείς πηγές περιλαμβάνονται τα πρώτα ελληνικά συντάγματα, όπως δημοσιεύονται στο Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, καθώς και τα *Federalist Papers* των Alexander Hamilton, James Madison και John Jay. Παράλληλα, αξιοποιούνται πρακτικά των Εθνοσυνελεύσεων της περιόδου, καθώς και ιστορικές

¹² Francis Hamon - Michel Troper, *Droit constitutionnel*, 41η έκδ., LGDJ, Paris 2020, Avant-propos, σ. 7.

¹³ Βλ. μεθοδολογική προβληματική της παρούσας έρευνας

μαρτυρίες, ιδίως το έργο του Thomas Gordon (Θωμά Γόρδωνα), στον βαθμό που συμβάλλουν στην κατανόηση του ιστορικού και πολιτικού πλαισίου μέσα στο οποίο διαμορφώθηκαν οι εξεταζόμενες συνταγματικές ρυθμίσεις. Οι παραπάνω πρωτογενείς πηγές συμπληρώνονται από ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία σχετική με τον νεότερο συνταγματισμό, τη διάκριση των εξουσιών και την ιστορία των ελληνικών συνταγμάτων.

Η συγκέντρωση και η επεξεργασία του υλικού στηρίχθηκε στη συστηματική μελέτη των συνταγματικών κειμένων και των συναφών ιστορικών πηγών. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στον εντοπισμό και την καταγραφή διατάξεων που αφορούν την οργάνωση των κρατικών λειτουργιών, τις σχέσεις μεταξύ νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας, καθώς και τους μηχανισμούς ελέγχου και λογοδοσίας που προβλέπονται στα εξεταζόμενα πολιτεύματα.

Η ανάλυση των πηγών πραγματοποιείται μέσω ερμηνευτικής προσέγγισης των συνταγματικών διατάξεων και με παράλληλη εξέταση του ιστορικού πλαισίου μέσα στο οποίο αυτές θεσπίστηκαν. Η ανάλυση οργανώνεται γύρω από τρεις βασικούς άξονες: α) την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, β) τις σχέσεις μεταξύ νομοθετικής και εκτελεστικής λειτουργίας και γ) την ύπαρξη ή μη θεσμικών μηχανισμών ελέγχου και εξισορρόπησης της πολιτικής εξουσίας. Η επιλογή των αξόνων αυτών συνδέεται με το βασικό ερευνητικό ερώτημα της εργασίας, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο τα ελληνικά συνταγματικά κείμενα της περιόδου 1822–1827 επιχείρησαν να οργανώσουν, να νομιμοποιήσουν και να περιορίσουν την άσκηση της δημόσιας εξουσίας.

Η έρευνα δεν αποσκοπεί στην αναζήτηση σχέσεων άμεσου δανεισμού ή θεσμικής μεταφοράς μεταξύ των ελληνικών και των αμερικανικών κειμένων. Αντιθέτως, χρησιμοποιεί τα Federalist Papers ως ερμηνευτικό εργαλείο για την κατανόηση και αποτίμηση των θεσμικών επιλογών των πρώτων ελληνικών συνταγματικών κειμένων αναφορικά με τη διάκριση των εξουσιών και τη διαμόρφωση μηχανισμών ελέγχου της εξουσίας. Υπό την έννοια αυτή, τα Ελληνικά Συντάγματα προσεγγίζονται ως αυτοτελή συνταγματικά κείμενα, τα οποία διαμορφώθηκαν μέσα στις ιδιαίτερες πολιτικές και ιστορικές συνθήκες της Ελληνικής Επανάστασης.

Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Η βιβλιογραφία που αξιοποιείται στην παρούσα εργασία οργανώνεται γύρω από τρεις βασικούς άξονες: τις πρωτογενείς πηγές της Ελληνικής Επανάστασης, τη μελέτη του ελληνικού συνταγματισμού και το θεωρητικό πλαίσιο της διάκρισης των εξουσιών. Όπως αυτό αναπτύσσεται, στην αμερικανική και ευρωπαϊκή σκοπιά.

Πρώτο και αναγκαίο σημείο αναφοράς αποτελούν τα ίδια τα συνταγματικά κείμενα της περιόδου 1822-1827. Το Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, ο Νόμος της Επιδαύρου και το Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος συνιστούν το βασικό ερευνητικό υλικό της εργασίας, καθώς μέσα από τις διατάξεις τους εξετάζεται ο τρόπος οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας, η σχέση μεταξύ Βουλευτικού και Εκτελεστικού και η συνταγματική αποτύπωση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών. Η χρήση του Αρχείου της Ελληνικής Παλιγγενεσίας επιτρέπει την άμεση αναφορά στα πρωτογενή κείμενα και περιορίζει τον κίνδυνο η ανάλυση να στηριχθεί αποκλειστικά σε μεταγενέστερες ερμηνείες.¹⁴

Ιδιαίτερη θέση μεταξύ των πηγών που αξιοποιούνται για την κατανόηση του ιστορικού πλαισίου της Ελληνικής Επανάστασης κατέχει το έργο του Thomas Gordon, *Η Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως*. Ο Thomas Gordon υπήρξε φιλέλληνας και αυτόπτης μάρτυρας σημαντικών γεγονότων της περιόδου. Το έργο του παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για τις πολιτικές συγκρούσεις, τη λειτουργία των επαναστατικών θεσμών και τις συνθήκες μέσα στις οποίες διαμορφώθηκαν και εφαρμόστηκαν τα συντάγματα.

¹⁵ Συμπληρωματικά αξιοποιούνται τα απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη,¹⁶ η

¹⁴ 1. Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας. *Εθνικές Συνελεύσεις: Α' εν Επιδαύρω 1821-1822, Β' εν Άστρει 1823, Γ' εν Επιδαύρω 1826, Γ' κατ' επανάληψιν εν Ερμιόνη και Τροιζήνι 1827*, τμ. Γ', πρώτος των Εθνοσυνελεύσεων, Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 1971, <https://paligenesia.parliament.gr/> [ημερομηνία εισόδου: Ιανουάριος 2026]. Τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, *Αυτά έγγραφα Α' & Β' Βουλευτικής Περιόδου (1822-1824): Πελοποννησιακή Γερουσία, Γερουσία Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, Άρειος Πάγος & Βουλευτικό Σώμα*, τμ. Θ', πρώτος των Αυτών Εγγράφων Α' και Β' Βουλευτικής Περιόδου, Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 1976, <https://paligenesia.parliament.gr/> [ημερομηνία εισόδου: Ιανουάριος 2026].

¹⁵ Thomas Gordon, *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως*, μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, τμ. Α'-Γ', ΜΙΕΤ, Αθήνα 2017.

¹⁶ Ιωάννης Μακρυγιάννης, *Άπαντα Μακρυγιάννη*, Έλλη Αλεξίου (επιμ.), Ιστορικές Εκδόσεις 1821, Αθήνα 2010.

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους του Παπαρρηγόπουλου,¹⁷ καθώς και επιλεγμένα έγγραφα, επιστολές και δημοσιεύματα της εποχής τα οποία επιτρέπουν την παρακολούθηση της πρακτικής λειτουργίας των επαναστατικών θεσμών και των πολιτικών συγκρούσεων που συνόδευσαν την εφαρμογή των συνταγμάτων.¹⁸

Για την κατανόηση του ιστορικού και θεσμικού πλαισίου των ελληνικών Συνταγμάτων αξιοποιούνται κυρίως οι μελέτες του Γεωργίου Αναστασιάδη, του Αλέξανδρου Σβώλου και του Νίκου Αλιβιζάτου. Ο Αναστασιάδης παρέχει τη βασική πολιτική και συνταγματική αφήγηση της περιόδου, αναδεικνύοντας τη σύνδεση των Συνταγμάτων με τις ανάγκες της επαναστατικής διοίκησης και τις εσωτερικές πολιτικές αντιθέσεις. Ο Σβώλος προσφέρει κλασική συνταγματική αποτίμηση των πρώτων ελληνικών πολιτευμάτων,¹⁹ ενώ η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος συμβάλλει στην ένταξη των πρώτων συνταγματικών κειμένων στη μακρύτερη πορεία της ελληνικής συνταγματικής παράδοσης.²⁰ Ο Αλιβιζάτος, από την πλευρά του, επιτρέπει μια ευρύτερη ανάγνωση του ελληνικού συνταγματισμού ως ιστορικού φαινομένου που συνδέεται όχι μόνο με τη θέσπιση κανόνων αλλά και με τις πολιτικές συγκρούσεις γύρω από την εφαρμογή τους.²¹ Ιδιαίτερα χρήσιμες υπήρξαν επίσης οι μελέτες των Βακαλόπουλου,²² Γεωργή²³ και Τρίχα²⁴ οι οποίες φωτίζουν τις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου για τους ρόλους του Μαυροκορδάτου και του Καποδίστρια, καθώς και τις συνθήκες που οδήγησαν στη διαμόρφωση των συνταγματικών κειμένων.

Ιδιαίτερη σημασία έχει επίσης η βιβλιογραφία που αφορά τις ιδεολογικές προϋποθέσεις του ελληνικού συνταγματισμού. Ο Κιτρομηλίδης, μέσα από τη μελέτη του για τον

¹⁷ Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, βιβλ. 15ο, Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1930.

¹⁸⁵. Γεώργιος Καραϊσκάκης, «Επιστολή προς Γιάννη Ράγκο και λοιπούς οπλαρχηγούς», Στρατόπεδο Κερατσινίου, 2 Απριλίου 1827, στο: Ιωάννης Π. Ράγκος, *Ηρωικά σελίδες της ιεράς επανάστασης. Ο Στρατηγός Ράγκος κατά το 1821. Αι σημαντικότεραι μάχαι αυτού*, Αλέξανδρος Παπαγεωργίου, Αθήνα 1891

¹⁹ Αλέξανδρος Σβώλος, *Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986*, Στοχαστής, Αθήνα, 1998

²⁰ Γεώργιος Αναστασιάδης, *Πολιτική και συνταγματική ιστορία της Ελλάδας 1821-1941*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 2003.

²¹ Νίκος Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, Πόλις, Αθήνα 2017.

²² Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τμ. Η', Ηρόδοτος, Αθήνα 2007.

²³ Γιώργος Γεωργής, *Ι.Α. Καποδίστριας. Η διακυβέρνηση και η ανατολική πολιτική του*, Καστανιώτης, Αθήνα 2021.

²⁴ Λύντια Τρίχα, *Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος*, Πατάκης, Αθήνα 2025.

Νεοελληνικό Διαφωτισμό, αναδεικνύει τη διάδοση των ιδεών της πολιτικής ελευθερίας, της λαϊκής κυριαρχίας και της συνταγματικής οργάνωσης στον ελληνικό χώρο πριν από την Επανάσταση.²⁵ Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η Ελληνική Νομαρχία, η οποία αξιοποιείται όχι ως άμεσο συνταγματικό παράδειγμα, αλλά ως χαρακτηριστικό κείμενο πολιτικής θεωρίας και αντιδεσποτικού λόγου.²⁶ Η συμβολή του Δουκάκη, μολονότι αφορά ειδικότερα ζητήματα κοινωνικής πρόνοιας στην επαναστατημένη Ελλάδα, βοηθά στην ανάδειξη του γεγονότος ότι τα συντάγματα δεν περιορίζονταν αποκλειστικά στην οργάνωση της κεντρικής εξουσίας, αλλά εντάσσονταν σε ένα ευρύτερο εγχείρημα πολιτικής και κοινωνικής συγκρότησης.²⁷ Το ερμηνευτικό και θεωρητικό σκέλος της εργασίας στηρίζεται αρχικά στον Montesquieu και στη θεωρία της διάκρισης των εξουσιών. Το *De l'esprit des lois* αποτελεί το κλασικό θεωρητικό υπόβαθρο για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ ελευθερίας και κατανομής της κρατικής εξουσίας.²⁸ Η σχετική προβληματική εμπλουτίζεται από νεότερες συνταγματικές προσεγγίσεις, όπως του Μανιτάκη,²⁹ του Παντέλη³⁰, του Kruzslicz,³¹ της Mathieu³² και των Hamon - Troper.³³ Οι μελέτες αυτές συμβάλλουν στην αποφυγή μιας απλουστευτικής ανάγνωσης της διάκρισης των εξουσιών ως απλής οργανωτικής διαίρεσης, αναδεικνύοντας την ως δυναμική αρχή περιορισμού, εξισορρόπησης και ελέγχου της πολιτικής εξουσίας.

²⁵ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, MIET, Αθήνα 1996.

²⁶ Ανώνυμος ο Έλλην, *Ελληνική Νομαρχία ή Λόγος περί Ελευθερίας*, <https://www.dropbox.com/scl/fi/ya5furxc3qcfp5sxyzclss/.pdf?rlkey=16wnnjnr6ws80yxj2kpe2ss4h&dl=0> [ημερομηνία εισόδου: Μάιος 2026].

²⁷ Κωνσταντίνος Δουκάκης, «Αναζητώντας τα θεμέλια του ελληνικού συστήματος κοινωνικής προστασίας: Όψεις κοινωνικής πρόνοιας στην επαναστατημένη Ελλάδα», *Δίκαιο της Κοινωνικής Ασφάλισης*, 2021, σ. 678-691.

²⁸ 15. Charles de Montesquieu, *De l'esprit des lois*, Genève 1748, βιβλ. XI, Internet Archive [[De l'esprit des lois: Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, Baron de la Brède et de, 1689-1755: Free Download, Borrow, and Streaming: Internet Archive](#)] [ημερομηνία εισόδου: Φεβρουάριος 2026].

²⁹ Αντώνης Μανιτάκης, «Η διάκριση των εξουσιών ως οργανωτική βάση του κράτους ή ως πολιτική αρχή;», 2002, constitutionalism.gr <https://www.constitutionalism.gr/2002-i-diakrisi-twn-exoysiwn-ws-organwtiki-basi-toy-kra/> [ημερομηνία εισόδου: Μάιος 2026].

³⁰ Αντώνης Παντέλης, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, Λίβανη Ι.Κ.Ε., Αθήνα 2020.

³¹ Péter Kruzslicz, «*The Separation of Powers in Comparative Constitutionalism*», στο: *Comparative Constitutionalism*, Central European Academic Publishing, Budapest 2022, σ. 239-253.

³² Chloe Mathieu, *La séparation des pouvoirs dans la jurisprudence du Conseil constitutionnel*, Université de Montpellier, Montpellier 2015.

³³ Francis Hamon - Michel Troper, *Droit constitutionnel*, 41η έκδ., LGDJ, Paris 2020, Avant-propos.

Για την αμερικανική συνταγματική εμπειρία, κεντρική θέση κατέχουν τα *Federalist Papers*, καθώς αποτελούν την κύρια πηγή για τη θεωρία των checks and balances.³⁴ Η εργασία δεν τα χρησιμοποιεί ως τεκμήριο άμεσης επιρροής στα ελληνικά επαναστατικά Συντάγματα, αλλά ως ερμηνευτικό αναλυτικό εργαλείο για την εξέταση ζητημάτων όπως η διάκριση των εξουσιών, η αντιμετώπιση των φατριών, οι σχέσεις νομοθετικής και εκτελεστικής λειτουργίας και ο περιορισμός της πολιτικής εξουσίας. Οι μελέτες των Bailyn,³⁵ Rakove³⁶ και Γεραπετρίτη³⁷ συμβάλλουν στην ιστορική και θεσμική κατανόηση του αμερικανικού συνταγματισμού, ενώ ο Dahl³⁸ προσφέρει ένα ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο για τη σχέση δημοκρατίας, αντιπροσώπευσης και ελέγχου των κυβερνώντων. Η πρόσφατη συλλογική μελέτη *Beyond Checks and Balances* επιτρέπει επίσης τη σύνδεση της κλασικής αμερικανικής προβληματικής με νεότερες θεωρητικές συζητήσεις γύρω από τα όρια και τις μεταμορφώσεις του συστήματος των θεσμικών αντιβάρων.³⁹

Παράλληλα, η εργασία λαμβάνει υπόψη τη γαλλική και ευρωπαϊκή συνταγματική παράδοση. Η μελέτη των Αντωνίου και Γεραπετρίτη για την Ευρωπαϊκή Συνταγματική Ιστορία συμβάλλει στην κατανόηση της επίδρασης των γαλλικών συνταγματικών κειμένων και της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη στα επαναστατικά συνταγματικά κινήματα της εποχής⁴⁰. Η βιβλιογραφία αυτή είναι κρίσιμη, διότι επιτρέπει να αποφευχθεί μια μονομερής ερμηνεία των ελληνικών Συνταγμάτων αποκλειστικά μέσα από το αμερικανικό παράδειγμα. Αντιθέτως, τα ελληνικά επαναστατικά κείμενα προσεγγίζονται ως προϊόν συνάντησης διαφορετικών ιδεολογικών και θεσμικών ρευμάτων.

³⁴ Alexander Hamilton - James Madison - John Jay, *The Federalist Papers*, Θεωдорής Πελαγίδης - Μάριος Ευρυβιάδης (επιστ. επιμ.), μτφρ. Ελένη Χατζηδημητρίου, Παπαζήσης, Αθήνα 2009.

³⁵ Bernard Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Cambridge MA 1967.

³⁶ Jack N. Rakove, *Original Meanings: Politics and Ideas in the Making of the Constitution*, Vintage Books, New York 1997

³⁷ Γιώργος Γεραπετρίτης, *Αγγλοαμερικανικοί Συνταγματικοί Θεσμοί*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011.

³⁸ Robert A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, University of Chicago Press, Chicago 2006.

³⁹ Connor M. Ewing - Benjamin A. Kleinerman - Charles U. Zug (επιμ.), *Beyond Checks and Balances*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2024.

⁴⁰ Θεοδώρα Αντωνίου - Γιώργος Γεραπετρίτης, *Ευρωπαϊκή Συνταγματική Ιστορία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2022.

Τέλος, τα κείμενα των Βενιζέλου, Σακελλαροπούλου ⁴¹ και Παυλόπουλου ενισχύουν τη σύγχρονη αποτίμηση των ελληνικών Συνταγμάτων. Ο Βενιζέλος προσεγγίζει την περίοδο 1822-1827 ως το πρώτο κύμα του ελληνικού συνταγματισμού, ενώ η Σακελλαροπούλου αναδεικνύει τον φιλελεύθερο και δικαιοκρατικό χαρακτήρα των Συνταγμάτων του Αγώνα. ⁴² Ο Παυλόπουλος, ειδικότερα για το Σύνταγμα της Τροιζήνας, προσφέρει χρήσιμη ερμηνευτική βάση για την κατανόηση της θεσμικής του σημασίας και της θέσης του στην εξέλιξη του ελληνικού συνταγματισμού. ⁴³

Συνολικά, η βιβλιογραφία της εργασίας επιτρέπει μια σύνθετη προσέγγιση του αντικειμένου. Οι πρωτογενείς πηγές παρέχουν τη βάση της ερμηνείας, η ελληνική ιστορικο-συνταγματική βιβλιογραφία αποσαφηνίζει το πολιτικό και θεσμικό πλαίσιο, ενώ η αμερικανική, γαλλική θεωρία προσφέρουν τα εργαλεία για την ανάλυση του κεντρικού ερωτήματος: με ποιον τρόπο τα ελληνικά συντάγματα επιχείρησαν να οργανώσουν, να περιορίσουν και να εξισορροπήσουν την πολιτική εξουσία.

Κεφάλαιο 1^ο

Ιδεολογικοί προσανατολισμοί του ελληνικού συνταγματισμού

1.1 Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός και οι ιδεολογικές προϋποθέσεις του ελληνικού συνταγματισμού

Η εμφάνιση των πρώτων ελληνικών συνταγματικών κειμένων κατά την περίοδο της Επανάστασης δεν μπορεί να ερμηνευθεί αποκλειστικά ως αποτέλεσμα των πολιτικών

⁴¹ Κατερίνα Σακελλαροπούλου, «Τα Συντάγματα του Αγώνα: Το δίκαιο της ελευθερίας», 2017, https://www.constitutionalism.gr/2017_sakellaropoulou_syntagmata-agona/ [ημερομηνία εισόδου Μάρτιος 2026]

⁴² Ευάγγελος Βενιζέλος, «Το πρώτο κύμα του ελληνικού συνταγματισμού (1822-1827)», Ελευθεροτυπία - Ιστορικά, 8 Φεβρουαρίου 2001, <https://www.evenizelos.gr/?view=article&id=700:1822-1827&catid=30> [ημερομηνία εισόδου: 3 Μαρτίου 2026].

⁴³ Προκόπιος Παυλόπουλος, «Το Σύνταγμα της Τροιζήνας του 1827: Το οριστικό Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος», 2021, https://www.constitutionalism.gr/2021-03-19_pavlopoulos-syntagma-1827/ [ημερομηνία εισόδου Φεβρουάριος του 2026]

και στρατιωτικών εξελίξεων του Αγώνα. Αντιθέτως, η συνταγματική συγκρότηση του ελληνικού έθνους υπήρξε το προϊόν μιας μακράς ιδεολογικής διεργασίας, η οποία είχε ήδη ξεκινήσει κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα μέσω του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Το πνευματικό αυτό κίνημα συνέβαλε καθοριστικά στη διάδοση των αρχών της ελευθερίας, της λαϊκής κυριαρχίας και της συνταγματικής οργάνωσης της πολιτείας, δημιουργώντας το ιδεολογικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε η ελληνική επαναστατική συνταγματική εμπειρία.⁴⁴

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός αποτέλεσε μέρος του ευρύτερου ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, χωρίς όμως να ταυτίζεται πλήρως με αυτόν. Οι ιδέες που διαμορφώθηκαν στη δυτική Ευρώπη μεταφέρθηκαν στον ελληνικό χώρο κυρίως μέσω των παροικιών της Κεντρικής Ευρώπης, των εμπορικών δικτύων και της εκπαιδευτικής δραστηριότητας των λογίων. Μέσα από τη μετάφραση και κυκλοφορία πολιτικών και φιλοσοφικών έργων, οι Έλληνες διανοούμενοι ήρθαν σε επαφή με τις θεωρίες της φυσικής ελευθερίας, των φυσικών δικαιωμάτων και της λαϊκής κυριαρχίας, οι οποίες αμφισβητούσαν ευθέως τα παραδοσιακά θεμέλια της απολυταρχικής εξουσίας.⁴⁵

Ιδιαίτερη σημασία απέκτησε η αντίληψη ότι η πολιτική εξουσία δεν αντλεί τη νομιμοποίησή της από τη θεία βούληση ή από κληρονομικά προνόμια, αλλά από το ίδιο το πολιτικό σώμα. Η μετάβαση αυτή συνιστούσε ριζική μεταβολή σε σχέση με τις προνεωτερικές αντιλήψεις περί εξουσίας και επέτρεψε τη διαμόρφωση μιας νέας πολιτικής συνείδησης, στο επίκεντρο της οποίας βρισκόταν το έθνος ως φορέας κυριαρχίας. Η ιδέα αυτή επρόκειτο να αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία κατά την Επανάσταση, καθώς προσέφερε το θεωρητικό θεμέλιο για τη νομιμοποίηση των πρώτων πολιτικών θεσμών.⁴⁶

Παράλληλα, η διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού συνέβαλε στην εξοικείωση των Ελλήνων λογίων με τις αρχές του συνταγματισμού. Η έννοια του Συντάγματος ως θεμελιώδους νόμου της πολιτείας, η ανάγκη περιορισμού της κρατικής εξουσίας και η κατοχύρωση δικαιωμάτων υπέρ των πολιτών αποτελούσαν πλέον στοιχεία ενός νέου πολιτικού λεξιλογίου, το οποίο σταδιακά εδραιωνόταν στον ελληνικό χώρο. Η θεωρία της διάκρισης των εξουσιών του Montesquieu κατείχε εξέχουσα θέση στη διαδικασία

⁴⁴ Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ΜΙΕΤ, Αθήνα 1996, σ. 35-40.

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 38-47

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 143-154

αυτή, καθώς προσέφερε ένα συνεκτικό σχήμα οργάνωσης της πολιτικής εξουσίας και ταυτόχρονα έναν μηχανισμό αποτροπής της αυθαιρεσίας.⁴⁷

Την ίδια περίοδο, οι εξελίξεις στον ατλαντικό κόσμο προσέδωσαν στις θεωρητικές αυτές αντιλήψεις ιδιαίτερη πολιτική βαρύτητα. Η Αμερικανική Επανάσταση και η συνταγματική συγκρότηση των Ηνωμένων Πολιτειών ανέδειξαν ένα νέο παράδειγμα πολιτικής οργάνωσης, το οποίο στηριζόταν στην αντιπροσώπευση, στον περιορισμό της εξουσίας και στη θεσμική προστασία της ελευθερίας. Όπως επισημαίνει ο Bernard Bailyn, η πολιτική σκέψη των Αμερικανών επαναστατών διαμορφώθηκε γύρω από τη βαθιά καχυποψία απέναντι στη συγκεντρωμένη εξουσία και την πεποίθηση ότι η ελευθερία μπορεί να διατηρηθεί μόνο εφόσον η πολιτική ισχύς υπόκειται σε διαρκείς θεσμικούς περιορισμούς.⁴⁸ Η προσέγγιση αυτή ανέδειξε το ζήτημα του ελέγχου της πολιτικής εξουσίας ως κεντρικό πρόβλημα του νεότερου συνταγματισμού. Στο πλαίσιο αυτό, το ζήτημα της σχέσης μεταξύ πολιτών και κυβερνώντων, καθώς και μηχανισμών ελέγχου της εξουσίας, αναδείχθηκε σε κεντρικό πρόβλημα της νεωτερικής δημοκρατικής θεωρίας.⁴⁹ Οι ιδέες αυτές επηρέασαν συνολικά τη νεωτερική συνταγματική θεωρία και αποτέλεσαν σημαντικό σημείο αναφοράς για τα επαναστατικά κινήματα των αρχών του 19ου αιώνα.

Στην ελληνική περίπτωση, οι αρχές αυτές δεν μεταφέρθηκαν αυτούσιες ούτε εφαρμόστηκαν μηχανικά. Ενσωματώθηκαν σε ένα διαφορετικό ιστορικό και κοινωνικό περιβάλλον, όπου η διεκδίκηση της πολιτικής ελευθερίας συνδεόταν άμεσα με τον Αγώνα για εθνική ανεξαρτησία. Η ελευθερία δεν νοούνταν μόνο ως ατομικό δικαίωμα αλλά και ως συλλογική απελευθέρωση του έθνους από την οθωμανική κυριαρχία. Ως αποτέλεσμα, η συνταγματική οργάνωση της πολιτείας αντιμετωπίστηκε εξ αρχής ως αναγκαίο στοιχείο της εθνικής αποκατάστασης και της πολιτικής νομιμοποίησης της επαναστατικής εξουσίας.⁵⁰

Μέσα σε αυτό το ιδεολογικό περιβάλλον διαμορφώθηκαν οι προϋποθέσεις για την εμφάνιση των ελληνικών Συνταγμάτων. Τα συνταγματικά κείμενα της Επιδάου, του Άστρους και της Τροιζήνας δεν αποτέλεσαν απλώς διοικητικές πράξεις οργάνωσης της επαναστατημένης Ελλάδας, αλλά την έμπρακτη έκφραση μιας πολιτικής σκέψης η

⁴⁷ Charles de Montesquieu, *De l'esprit des lois*, Geneva 1748, βιβλ. XI.

⁴⁸ Bernard Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Cambridge MA 1967, σ. 76-84.

⁴⁹ Robert A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, University of Chicago Press, Chicago 2006, σ. 1-3.

⁵⁰ Κιτρομηλίδης, ό.π., σ. 201-225

οποία είχε ήδη επηρεαστεί από τις βασικές αρχές του νεωτερικού συνταγματισμού. Η κατανόηση αυτών των ιδεολογικών καταβολών είναι απαραίτητη για την εξέταση των συνταγματικών επιλογών που ακολούθησαν και για τη διερεύνηση της σχέσης τους με τα σύγχρονα συνταγματικά πρότυπα της εποχής.⁵¹ Παράλληλα τα συνταγματικά αυτά κείμενα κλήθηκαν να ανταποκριθούν στις ιδιαίτερες συνθήκες του Αγώνα, όπου το ζήτημα δεν ήταν μόνο περιορισμός της πολιτικής εξουσίας αλλά και η συγκρότηση ενιαίων θεσμών ικανών να εξασφαλίσουν πολιτική συνοχή και αποτελεσματική διακυβέρνηση.

1.2 Η Ελληνική Νομαρχία και η πολιτική θεωρία της εθνικής και λαϊκής κυριαρχίας

Μεταξύ των σημαντικότερων κειμένων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, ιδιαίτερη θέση κατέχει η *Ελληνική Νομαρχία ή Λόγος περί Ελευθερίας*, η οποία εκδόθηκε ανώνυμα το 1806 και αποτελεί ένα από τα πλέον χαρακτηριστικά δείγματα της πολιτικής σκέψης που προηγήθηκε της Ελληνικής Επανάστασης. Το έργο δεν περιορίζεται σε μια γενική προτροπή προς εθνική αφύπνιση, αλλά διαμορφώνει ένα ολοκληρωμένο πολιτικό επιχείρημα υπέρ της ελευθερίας, της αυτοδιάθεσης και της πολιτικής συμμετοχής. Υπό την έννοια αυτή, η *Ελληνική Νομαρχία* δεν συνιστά απλώς επαναστατικό μανιφέστο, αλλά κείμενο συνταγματικού προβληματισμού, καθώς επιχειρεί να θεμελιώσει θεωρητικά τη νομιμοποίηση της πολιτικής εξουσίας και να προσδιορίσει τις προϋποθέσεις της δίκαιης διακυβέρνησης.⁵²

Κεντρικός άξονας του έργου είναι η αντίθεση μεταξύ ελευθερίας και τυραννίας. Ο ανώνυμος συγγραφέας αντιμετωπίζει την τυραννική εξουσία ως τη βασική αιτία της πολιτικής και ηθικής παρακμής των κοινωνιών, ενώ αντιθέτως θεωρεί ότι η ελευθερία αποτελεί την αναγκαία προϋπόθεση της συλλογικής προόδου. Η ελευθερία δεν νοείται αποκλειστικά ως ατομική κατάσταση, αλλά ως πολιτικό καθεστώς μέσα στο οποίο οι πολίτες συμμετέχουν ενεργά στη διαμόρφωση της δημόσιας ζωής και δεν υπόκεινται στην αυθαίρετη βούληση ενός άρχοντα.⁵³ Η αντίληψη αυτή εντάσσεται πλήρως στο

⁵¹ Αλέξανδρος Σβώλος, *Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986*, Στοχαστής, Αθήνα 1998., σ. 15-28.

⁵² Ανώνυμος ο Έλληνας, *Ελληνική Νομαρχία ή Λόγος περί Ελευθερίας*, 1806, σ. 1-15.

⁵³ Στο ίδιο . 25-42.

πνευματικό κλίμα του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και συνδέεται με τις θεωρίες περί φυσικών δικαιωμάτων και λαϊκής κυριαρχίας που κυριάρχησαν κατά τον ύστερο 18ο αιώνα.

Παράλληλα, η *Ελληνική Νομαρχία* αναδεικνύει το έθνος ως τον αποκλειστικό φορέα της πολιτικής νομιμοποίησης. Η εξουσία δεν θεωρείται πλέον προσωπικό δικαίωμα ηγεμόνων ή προνομιούχων ομάδων, αλλά παράγωγο της συλλογικής βούλησης της πολιτικής κοινότητας. Η μετάβαση αυτή από τη δυναστική στη λαϊκή θεμελίωση της εξουσίας αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της νεωτερικής πολιτικής σκέψης και προετοιμάζει ιδεολογικά τις συνταγματικές διακηρύξεις της επαναστατικής περιόδου.⁵⁴ Η έννοια της εθνικής κυριαρχίας, όπως αναπτύσσεται στο έργο, επρόκειτο να αποτελέσει θεμελιώδη αρχή των ελληνικών Συνταγμάτων και να επηρεάσει καθοριστικά τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες αντιλαμβάνονταν την πολιτική οργάνωση του νέου κράτους.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης η έμφαση που αποδίδεται στην πολιτική αρετή και στη συμμετοχή των πολιτών στη δημόσια ζωή. Σε αντίθεση με τις προνεωτερικές αντιλήψεις που αντιμετώπιζαν τους υπηκόους ως παθητικούς αποδέκτες της εξουσίας, η *Ελληνική Νομαρχία* προβάλλει τον ενεργό πολίτη ως βασικό στοιχείο της ελεύθερης πολιτείας. Η διακυβέρνηση οφείλει να υπηρετεί το κοινό συμφέρον και να υπόκειται σε διαρκή έλεγχο από την πολιτική κοινότητα. Η ιδέα αυτή, μολονότι δεν διατυπώνεται με τη συστηματικότητα των μεταγενέστερων συνταγματικών θεωριών, προσεγγίζει τον πυρήνα του νεωτερικού συνταγματισμού: την αντίληψη ότι η εξουσία δεν είναι αυτοσκοπός αλλά θεσμός που οφείλει να λογοδοτεί.⁵⁵

Οι αντιλήψεις αυτές δεν περιορίζονται στην Ελληνική Νομαρχία αλλά συναντώνται και σε άλλα σημαντικά κείμενα της προεπαναστατικής πολιτικής σκέψης. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Νέα Πολιτική Διοίκησης του Ρήγα Βελεστινλή η οποία κατά τη σχετική βιβλιογραφία επηρεάζεται άμεσα από τα γαλλικά συντάγματα του 1793 και το 1795. Η επίδραση αυτή δεν αφορά μόνο τη ρητορική της ελευθερίας, της ισότητας και της αδελφότητας, αλλά και την αντίληψη ότι η πολιτεία οφείλει να μεριμνά για την εκπαίδευση, την κοινωνική αλληλεγγύη και την προστασία των

⁵⁴ Γεώργιος Αναστασιάδης, *Πολιτική και συνταγματική ιστορία της Ελλάδας 1821-1941*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 21-28

⁵⁵ Χρυσούλα Μανογιαννάκη, *Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών στα ελληνικά συνταγματικά κείμενα της Επανάστασης*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη, σ. 18-24.

αδυνάτων. Η διάσταση αυτή έχει σημασία, διότι δείχνει ότι ο ελληνικός συνταγματισμός προσλαμβάνει τις δυτικές επαναστατικές ιδέες όχι μόνο ως θεωρία πολιτικής απελευθέρωσης, αλλά και ως πρόταση οργανωμένης πολιτείας.⁵⁶

Η προβληματική αυτή παρουσιάζει αξιοσημείωτες αναλογίες με ορισμένες από τις ιδέες που αναπτύχθηκαν κατά την Αμερικανική Επανάσταση. Όπως επισημαίνει ο Bernard Bailyn, οι Αμερικανοί επαναστάτες θεωρούσαν ότι η πολιτική ελευθερία απειλείται πρωτίστως από τη συγκέντρωση της εξουσίας και ότι η διατήρησή της απαιτεί συνεχή επαγρύπνηση απέναντι στην αυθαιρεσία.⁵⁷ Παρότι δεν μπορεί να υποστηριχθεί ότι η *Ελληνική Νομαρχία* αντλεί άμεσα από την αμερικανική συνταγματική εμπειρία, είναι εμφανές ότι και τα δύο πνευματικά περιβάλλοντα συμμερίζονται μια κοινή ανησυχία: την ανάγκη περιορισμού της εξουσίας προς όφελος της ελευθερίας.

Η σημασία της *Ελληνικής Νομαρχίας* για την παρούσα μελέτη έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι προαναγγέλλει βασικές αρχές που θα αποτυπωθούν αργότερα στα επαναστατικά Συντάγματα. Η λαϊκή κυριαρχία, η πολιτική αντιπροσώπευση, η απόρριψη της αυθαίρετης εξουσίας και η ανάγκη θεσμικής νομιμοποίησης της διακυβέρνησης αποτελούν στοιχεία που θα επανεμφανισθούν στην Επίδαυρο, στο Άστρος και στην Τροιζήνα. Η μετάβαση από το θεωρητικό επίπεδο της πολιτικής σκέψης στο επίπεδο της συνταγματικής πράξης συνιστά μία από τις σημαντικότερες εξελίξεις της επαναστατικής περιόδου και αποκαλύπτει τη στενή σχέση μεταξύ Νεοελληνικού Διαφωτισμού και ελληνικού συνταγματισμού.⁵⁸ Καταληκτικά, η Ελληνική Νομαρχία αναδεικνύει πως το πρόβλημα της πολιτικής εξουσίας είχε τεθεί στον ελληνικό χώρο ήδη πριν από την Επανάσταση, γεγονός που επιτρέπει την κατανόηση των πρώτων ελληνικών συνταγματικών κειμένων όχι μόνο ως πράξεων κρατικής οργάνωσης, αλλά και ως απαντήσεις σε προϋπάρχοντες πολιτικούς και θεωρητικούς προβληματισμούς.

⁵⁶ Κωνσταντίνος Δουκάκης, «Αναζητώντας τα θεμέλια του ελληνικού συστήματος κοινωνικής προστασίας: Όψεις κοινωνικής πρόνοιας στην επαναστατημένη Ελλάδα», Δίκαιο της Κοινωνικής Ασφάλισης, 2021, σ. 681-682.

⁵⁷ Bernard Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Cambridge MA 1967, σ. 84-93

⁵⁸ Αλέξανδρος Σβώλος, *Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986*, Στοχαστής, Αθήνα 1998, σ. 15-32.

1.3 Τα τοπικά πολιτεύματα και η αναζήτηση κεντρικής πολιτικής οργάνωσης κατά την Ελληνική Επανάσταση

Η έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης το 1821 δεν συνοδεύτηκε από την άμεση ύπαρξη ενιαίας πολιτικής εξουσίας ή κεντρικής διοίκησης. Η κατάρρευση της οθωμανικής διοικητικής παρουσίας σε πολλές περιοχές του ελλαδικού χώρου δημιούργησε ένα θεσμικό κενό, το οποίο οι επαναστατημένοι Έλληνες επιχείρησαν να καλύψουν μέσω της συγκρότησης τοπικών πολιτικών οργανισμών. Τα πολιτεύματα αυτά αποτέλεσαν τις πρώτες απόπειρες θεσμικής οργάνωσης της επαναστατικής εξουσίας και ταυτόχρονα λειτούργησαν ως εργαστήρια πολιτικής εμπειρίας, μέσα στα οποία δοκιμάστηκαν ως μορφές διοίκησης, αντιπροσώπευσης και άσκησης δημόσιας εξουσίας.⁵⁹

Σημαντικότερα μεταξύ αυτών υπήρξαν η Πελοποννησιακή Γερουσία, ο Οργανισμός της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος και ο Άρειος Πάγος της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος. Τα πολιτεύματα αυτά συγκροτήθηκαν κατά τους πρώτους μήνες της Επανάστασης με σκοπό την αντιμετώπιση άμεσων διοικητικών και στρατιωτικών αναγκών, καθώς και τη διασφάλιση στοιχειώδους πολιτικής συνοχής στις περιοχές, όπου η επαναστατική εξουσία είχε επικρατήσει.⁶⁰ Η ύπαρξή τους καταδεικνύει ότι ήδη από τα πρώτα στάδια του Αγώνα οι Έλληνες δεν περιορίστηκαν στην ένοπλη σύγκρουση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά επιδίωξαν παράλληλα τη δημιουργία θεσμών πολιτικής διακυβέρνησης.

Παρά τη σημασία τους, τα τοπικά πολιτεύματα δεν συγκροτούσαν ενιαίο κρατικό σύστημα. Κάθε περιοχή διατηρούσε τους δικούς της θεσμούς, οι οποίοι λειτουργούσαν σε μεγάλο βαθμό αυτόνομα και αντανakλούσαν τις ιδιαίτερες κοινωνικές και πολιτικές ισορροπίες της τοπικής κοινωνίας. Η κατάσταση αυτή προσέδιδε ευελιξία στην επαναστατική διοίκηση, ταυτόχρονα όμως δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα συντονισμού και πολιτικής συνοχής. Η απουσία ενιαίου κέντρου λήψης αποφάσεων δυσχέραινε την οργάνωση του πολεμικού Αγώνα και περιόριζε τη δυνατότητα αποτελεσματικής εκπροσώπησης της Επανάστασης στο εξωτερικό.⁶¹

⁵⁹ Δουκάκης, ό.π., σ. 682-683

⁶⁰ Αλέξανδρος Σβώλος, *Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*, Στοχαστής, Αθήνα 1998, σ. 40

⁶¹ Στο ίδιο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι τα τοπικά πολιτεύματα ενσωμάτωναν ήδη ορισμένες βασικές αρχές του νεωτερικού συνταγματισμού. Προβλέπονταν συλλογικά όργανα διοίκησης, μορφές αντιπροσώπευσης και διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αποσκοπούσαν στην αποφυγή της αυθαίρετης άσκησης εξουσίας. Παρά ταύτα, οι σχετικές ρυθμίσεις παρέμεναν αποσπασματικές και δεν συγκροτούσαν ολοκληρωμένο σύστημα διάκρισης των εξουσιών. Η πολιτική εξουσία εμφανιζόταν συχνά συγκεντρωμένη σε περιορισμένο αριθμό προσώπων ή τοπικών παραγόντων, ενώ οι μηχανισμοί ελέγχου και λογοδοσίας παρέμεναν ανεπαρκώς αναπτυγμένοι.⁶²

Τα τοπικά πολιτεύματα ανέλαβαν σταδιακά και καθήκοντα που συνδέονταν με τη μέριμνα για τις βασικές ανάγκες του πληθυσμού. Το στοιχείο αυτό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς καταδεικνύει, πως οι πρώτες επαναστατικές διοικήσεις δεν περιορίζονται αποκλειστικά στο συντονισμό του πολεμικού Αγώνα, αλλά επιχείρησαν να ασκήσουν ευρύτερες λειτουργίες δημόσιας εξουσίας. Η διάσταση αυτή επιβεβαιώνεται και από τις προνομιακές ρυθμίσεις που εντοπίζονται σε ορισμένα τοπικά πολιτεύματα. Ο Δουκάκης επισημαίνει ότι στη Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος ο Άρειος Πάγος αναλάμβανε μέριμνα για τα σχολεία, ορφανοτροφεία και νοσοκομεία, ενώ αντίστοιχες ρυθμίσεις εμφανίζονται και στον οργανισμό της Πελοποννησιακής Γερουσίας ως προς την ανταμοιβή των αγωνιστών. Ωστόσο, οι προβλέψεις αυτές δεν συγκροτούν ακόμη πλήρη κοινωνικό κράτος⁶³

Σταδιακά αναδείχθηκε η ανάγκη υπέρβασης του τοπικισμού και δημιουργίας μιας ενιαίας πολιτικής αρχής με πανελλήνια νομιμοποίηση. Η ανάγκη αυτή δεν προέκυπτε μόνο από πρακτικές απαιτήσεις του πολέμου αλλά και από τη σταδιακή επικράτηση της αντίληψης ότι το ελληνικό έθνος όφειλε να εκφράζεται μέσω κοινών πολιτικών θεσμών. Η συγκρότηση εθνικής αντιπροσωπευτικής Συνέλευσης και η κατάρτιση ενιαίου Συντάγματος εμφανίστηκαν έτσι ως αναγκαία βήματα για τη μετάβαση από την επαναστατική εξέγερση στη συγκρότηση οργανωμένης πολιτείας.⁶⁴

Υπό το πρίσμα αυτό, τα τοπικά πολιτεύματα αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την ιστορία του ελληνικού συνταγματισμού. Δεν αποτέλεσαν απλώς προσωρινές διοικητικές δομές που δημιουργήθηκαν εξαιτίας των αναγκών του Αγώνα, αλλά το πρώτο στάδιο μιας διαδικασίας θεσμικής συγκρότησης, στο πλαίσιο της οποίας διαμορφώθηκαν αργότερα τα εθνικά Συντάγματα της Επιδάυρου, του Άστρους και της

⁶² Μανογιαννάκη, ό.π., σ. 25-31

⁶³ Δουκάκης, ό.π., σ. 683-684.

⁶⁴ Σβώλος, *Τα Ελληνικά Συντάγματα*, σ. 18-22.

Τροιζήνας. Μέσα από τις αδυναμίες και τις αντιφάσεις τους ανέδειξαν το κεντρικό πρόβλημα που επρόκειτο να απασχολήσει τους Έλληνες συντακτικούς νομοθέτες των επόμενων ετών: την ανάγκη δημιουργίας πολιτικής εξουσίας επαρκώς ισχυρής ώστε να διασφαλίζει την ενότητα και την αποτελεσματική διακυβέρνηση, αλλά ταυτόχρονα επαρκώς περιορισμένης ώστε να μην εξελίσσεται σε αυθαίρετη κυριαρχία.⁶⁵

Η προβληματική αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον υπό το πρίσμα της φεντεραλιστικής προβληματικής. Όπως και στην αμερικανική εμπειρία μετά την ανεξαρτησία, έτσι και στην ελληνική περίπτωση η μετάβαση από αποκεντρωμένες μορφές πολιτικής οργάνωσης προς ένα ενιαίο συνταγματικό πλαίσιο συνδέθηκε με την αναζήτηση ισορροπίας μεταξύ αποτελεσματικής διακυβέρνησης και περιορισμού της εξουσίας. Η διαφορά έγκειται στο ότι η ελληνική επαναστατική διοίκηση λειτουργούσε υπό συνθήκες πολέμου και κρατικής ανυπαρξίας, γεγονός που επηρέασε καθοριστικά τις θεσμικές επιλογές των πρώτων εθνικών συνελεύσεων. Η κατανόηση αυτού του ιστορικού πλαισίου είναι απαραίτητη για την ανάλυση των ελληνικών Συνταγμάτων που ακολουθεί στο Κεφάλαιο 3, καθώς επιτρέπει την ερμηνεία των θεσμικών τους ρυθμίσεων όχι ως αφηρημένων νομικών κατασκευών αλλά ως απαντήσεων σε συγκεκριμένα πολιτικά προβλήματα της εποχής.⁶⁶

1.4 Ο Αδαμάντιος Κοραΐς και η προβληματική της πολιτικής εξουσίας

Η ανάπτυξη του ελληνικού συνταγματισμού κατά την επαναστατική περίοδο δεν πραγματοποιήθηκε σε συνθήκες θεσμικής απομόνωσης. Αντιθέτως, οι Έλληνες λόγιοι και πολιτικοί της εποχής είχαν ήδη έρθει σε επαφή με τις κυρίαρχες συνταγματικές ιδέες του τέλους του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα, οι οποίες είχαν διαμορφωθεί κυρίως μέσα από την αμερικανική και τη γαλλική επαναστατική εμπειρία.⁶⁷

Ο Αδαμάντιος Κοραΐς κατέχει κεντρική θέση στην πολιτική και συνταγματική σκέψη του του νεοελληνικού διαφωτισμού. Το ενδιαφέρον του δεν περιοριζόταν στην εθνική

⁶⁵ Νίκος Αλιβιζάτος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, Πόλις, Αθήνα 2011, σ. 60-65.

⁶⁶ Αναστασιάδης, ό.π., σ. 53-58.

⁶⁷ Ευάγγελος Βενιζέλος, «Το πρώτο κύμα του ελληνικού συνταγματισμού (1822-1827)», Ελευθεροτυπία - Ιστορικά, 8 Φεβρουαρίου 2001 <https://www.evenizelos.gr/?view=article&id=700:1822-1827&catid=30> [ημερομηνία εισόδου: 3 Μαρτίου 2026].

απελευθέρωση, αλλά εκτεινόταν και στα ζητήματα της πολιτειακής οργάνωσης, της νομιμοποίησης της εξουσίας και της διασφάλισης της ελευθερίας μέσω θεσμών και νόμων. Θεωρούσε ότι η πολιτική ελευθερία προϋπέθετε την υπαγωγή της εξουσίας στους νόμους και τη λειτουργία σταθερών θεσμών απονομής δικαιοσύνης. Ο συλλογισμός του μπορεί να προέρχονταν από την Αθήνα του Περικλή, η επιρροή όμως των συμπατριωτών του κατέρχονταν από τα ευρωπαϊκά ιδεώδη της γαλλικής επανάστασης (ισχυρή νομοθετική εξουσία).⁶⁸ Η αλληλογραφία του Κοραή με τον Τόμας Τζέφερσον⁶⁹ καταδεικνύει το ενδιαφέρον του για τις πολιτικές εξελίξεις στον ατλαντικό κόσμο και την αναζήτηση κατάλληλων θεσμικών μορφών για το ελληνικό πολιτειακό ζήτημα.⁷⁰ Στις «Σημειώσεις εις το Προσωρινόν πολίτευμα της Ελλάδος» ο Κοραής μελετούσε και σχολίαζε αναλυτικά τα ζητήματα που προέκυψαν από το Σύνταγμα της Επιδαύρου. Εκφράζει την πλήρη αντίθεσή του προς το μοναρχικό πολίτευμα και υποστηρίζει τη θεσμική οργάνωση της νέας πολιτείας στη βάση της ισότητας και της νομιμότητας. Το ενδιαφέρον του Κοραή για τη θεμελίωση κράτους δικαίου αποτυπώνεται και στην ενασχόλησή του με το έργο του Cesare Beccaria, το οποίο θεωρούσε χρήσιμο για τη διαμόρφωση της ποινικής νομοθεσίας της νέας πολιτείας.⁷¹ Παρά τις διαφορετικές ιστορικές και πολιτικές τους αφετηρίες μπορούν να εντοπιστούν ορισμένες συγκλίσεις μεταξύ της προβληματικής του Κοραή και εκείνης του Madison, ως προς την ανάγκη περιορισμού της πολιτικής εξουσίας. Ο Madison επηρεασμένος από την εμπειρία των αμερικανικών πολιτειών μετά την ανεξαρτησία, θεωρεί ότι η λαϊκά νομιμοποιημένη εξουσία μπορεί να καταστεί απειλή για την ελευθερία, γι' αυτό υποστηρίζει την ανάγκη θεσμικών μηχανισμών αμοιβαίων ελέγχου μεταξύ των κρατικών οργάνων, ώστε η εξουσία να ελέγχει την εξουσία.⁷² Αντιθέτως ο Κοραής εστιάζει περισσότερο στην ανάγκη αποτροπής της αυθαίρετης και δεσποτικής διακυβέρνησης μέσα από την υπαγωγή όλων των πολιτικών οργάνων στο νόμο και στο Σύνταγμα.⁷³ Ενώ Madison αναζητεί την εγγύηση της ελευθερίας κυρίως στη θεσμική

⁶⁸ Κιτρομηλίδης, ό.π., σ. 417-418.

⁶⁹ Βλ. «The Jefferson- Koraes Correspondence», Stephen Chaconas (επιμ.), *The Journal of Mordern History*, τμ. 14, 1942, σ.64-70, 593-596, ιδίως για τις επιστολές του Κοραή προς τον Jefferson της 10^{ης} Ιουλίου 1823, της 28^{ης} Δεκεμβρίου 1823 και της 30^{ης} Ιανουαρίου 1825

⁷⁰ Κιτρομηλίδης, ό.π., σ. 418-419

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 421

⁷² James Madison, «Federalist No. 51», στο: Alexander Hamilton - James Madison - John Jay, *The Federalist Papers*, Θωδωρής Πελαγίδης - Μάριος Ευρυβιάδης (επιστ. επιμ.), μτφρ. Ελένη Χατζηδημητρίου, Παπαζήσης, Αθήνα 2009, σ. 410-411.

⁷³ Κιτρομηλίδης, ό.π., σ

ισορροπία των εξουσιών,⁷⁴ ο Κοραής τις συνδέει περισσότερο με τη συνταγματική νομιμότητα, την πολιτική παιδεία των πολιτών και την επικράτηση των αρχών του κράτους δικαίου.⁷⁵ Παρά τις διαφορετικές θεωρητικές διαδρομές, συγκλίνουν στην απόρριψη στη συγκέντρωση της συγκέντρωσης της εξουσίας και στην ανάγκη δημιουργίας θεσμικών φραγμών απέναντι σε κάθε μορφή της πολιτικής αυθαιρεσίας. Οι προβληματισμοί αυτοί αποκτούν ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα μελέτη, καθώς αρκετά από τα ζητήματα που απασχολούν τον Κοραή (η νομιμοποίηση της εξουσίας, η υπαγωγή της στο νόμο και η αποτροπή της αυθαιρεσίας), επανεμφανίζονται στα ελληνικά συνταγματικά κείμενα της περιόδου υπό συγκεκριμένες θεσμικές μορφές.

Κεφάλαιο 2

Ο αμερικανικός συνταγματισμός και η θεωρία των checks and balances

2.1 Από τον Montesquieu στον αμερικανικό συνταγματισμό

Η θεωρία της διάκρισης των εξουσιών αποτελεί έναν από τους θεμελιώδεις άξονες του νεότερου συνταγματισμού, καθώς συνδέει την πολιτική ελευθερία με τον θεσμικό περιορισμό της κρατικής εξουσίας.⁷⁶ Η συστηματική της διατύπωση αποδίδεται στον Montesquieu, ο οποίος στο έργο του *De l'esprit des lois* (*Το Πνεύμα των Νόμων*), υποστήριξε ότι η ελευθερία δεν μπορεί να διασφαλιστεί όταν η νομοθετική, η εκτελεστική και δικαστική λειτουργία συγκεντρώνονται στο ίδιο πρόσωπο ή στο ίδιο όργανο. Η κατανομή των κρατικών λειτουργιών σε διακριτά όργανα λειτουργεί, έτσι, ως θεσμική εγγύηση απέναντι στην αυθαιρεσία.⁷⁷

Η σημασία της θεωρίας αυτής δεν εξαντλείται στην περιγραφή του αγγλικού

⁷⁴ James Madison, «Federalist No. 48», στο: *The Federalist Papers*, σ. 394-397.

⁷⁵ Κιτρομηλίδης, ό.π., σ

⁷⁶ Αντώνης Μανιτάκης, *Τι είναι κράτος*, Σαββάλας, Αθήνα 2007, σ. 86-87

⁷⁷ Montesquieu, *De l'esprit des lois*.

πολιτεύματος, από το οποίο ο Montesquieu άντλησε σημαντικές παρατηρήσεις.⁷⁸ Όπως επισημαίνει ο Troper, η διάκριση των εξουσιών απέκτησε κεντρική θέση στον νεότερο συνταγματισμό ως κανονιστικό παράδειγμα οργάνωσης της πολιτείας και όχι απλώς ως ιστορική περιγραφή ενός συγκεκριμένου πολιτεύματος.⁷⁹ Αντίστοιχα, η Mathieu τονίζει ότι η αρχή δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως μηχανική κατανομή αρμοδιοτήτων, αλλά ως θεσμική τεχνική αποτροπής της συγκέντρωσης εξουσίας σε ένα μόνο κέντρο αποφάσεων.⁸⁰

Ωστόσο η θεωρία του Μοντεσκιέ άφηνε ανοικτό ένα κρίσιμο πρακτικό ζήτημα: με ποιον τρόπο μπορεί να διατηρηθεί στην πράξη η ισορροπία μεταξύ των κρατικών λειτουργιών. Η απλή οργανωτική διάκριση των εξουσιών δεν αρκεί πάντοτε για να αποτρέψει την υπεροχή ενός οργάνου έναντι των άλλων. Το πρόβλημα αυτό αναδείχθηκε με ιδιαίτερη ένταση στην αμερικανική συνταγματική εμπειρία, όπου φόβος της συγκεντρωμένης εξουσίας, συνδυάστηκε με την ανάγκη συγκρότησης αποτελεσματικής κυβέρνησης.⁸¹

Η Αμερικανική επανάσταση δεν υπήρξε μόνο Αγώνας ανεξαρτησίας, αλλά και η διαδικασία αναζήτησης νέας πολιτικής νομιμοποίησης.⁸² Όπως έχει αναδείξει ο Bailyn, η πολιτική σκέψη των Αμερικανών επαναστατών χαρακτηρίζονταν από έντονη δυσπιστία απέναντι στην εξουσία, οι οποίοι θεωρούνταν ότι έχει εγγενή τάση επέκτασης και εφόσον δεν περιορίζεται θεσμικά, οδηγεί στην αυθαιρεσία. Η αρχή «No taxation without representation» συμπύκνωνε την αντίληψη ότι η δημόσια εξουσία είναι νόμιμη μόνο όταν ασκείται μέσω αντιπροσωπευτικών θεσμών και με τη συναίνεση των κυβερνωμένων.⁸³ Όπως επισημαίνει ο Gordon S. Wood, το αμερικανικό συνταγματικό εγχείρημα δεν περιορίστηκε στην απόσπαση από τη βρετανική κυριαρχία, αλλά συνδέθηκε με την αναζήτηση νέων μορφών πολιτικής νομιμοποίησης

⁷⁸ Γιώργος Γεραπετρίτης - Θεοδώρα Αντωνίου, *Ευρωπαϊκή Συνταγματική Ιστορία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2024, σ. 143-144.

⁷⁹ Michel Troper, *La séparation des pouvoirs et l'histoire constitutionnelle française*, LGDJ, Paris 1980, σ. 15-34.

⁸⁰ Chloe Mathieu, *La séparation des pouvoirs dans la jurisprudence du Conseil constitutionnel*, Université de Montpellier, Montpellier 2015, σ. 25-26.

⁸¹ Αντώνης Μανιτάκης, «Η διάκριση των εξουσιών ως οργανωτική βάση του κράτους ή ως πολιτική αρχή;», *constitutionalism.gr* (2002), 3–12.

⁸² Jack N. Rakove, *Original Meanings: Politics and Ideas in the Making of the Constitution*, Vintage Books, New York 1997, σ. 25-39.

⁸³ Bernard Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Cambridge MA 1967, σ. 55-75.

και θεσμικής οργάνωσης.⁸⁴ Τα πρώτα χρόνια μετά την ανεξαρτησία κατέληξαν όμως, ότι η χαλαρή συνομοσπονδιακή οργάνωση των Articles of Confederation δεν επαρκούσε για αποτελεσματική άσκηση των κρατικών λειτουργιών.⁸⁵ Το Σύνταγμα του 1787 επιχείρησε να απαντήσει σε αυτή τη διπλή ανάγκη: τη δημιουργία ισχυρότερης κεντρικής κυβέρνησης και συγχρόνως, τη θεσμική της υποβολής σε περιορισμούς.⁸⁶ Να σημειωθεί πως η αρχική συνταγματική τάξη δεν περιλάμβανε ακόμη κατάλογο δικαιωμάτων περί θρησκευτικής ελευθερίας, ενώ ζητήματα όπως η δουλεία και η εκλογή προέδρου και αντιπροέδρου ανέδειξαν σοβαρές εντάσεις και μεταγενέστερες ανάγκες θεσμικής αναθεώρησης.⁸⁷ Η αμερικανική συνταγματική προβληματική δεν αφορούσε, επομένως, μόνο τον περιορισμό της εξουσίας αλλά και τη συμφιλίωση της αποτελεσματικής διακυβέρνησης με την προστασία της πολιτικής ελευθερίας.⁸⁸

2.2 Τα Federalist Papers και η θεωρία των checks and balances.

Στο πλαίσιο της συζήτησης για την επικύρωση του Συντάγματος του 1787 δημοσιεύτηκαν τα Federalist Papers, μια σειρά δοκιμίων των Alexander Hamilton, James Madison και John Jay. Τα κείμενα αυτά δεν περιορίστηκαν στην πολιτική υπεράσπιση του νέου Συντάγματος, αλλά διαμόρφωσαν ένα συνεκτικό θεωρητικό σχήμα (*checks and balances*) για την οργάνωση, τη νομιμοποίηση και τον περιορισμό της κρατικής εξουσίας.⁸⁹ Η σημασία τους για την παρούσα εργασία δεν έγκειται στην αναζήτηση άμεσης επιρροής στα ελληνικά επαναστατικά συντάγματα, αλλά στην αξιοποίησή τους ως ερμηνευτικού εργαλείου για την κατανόηση του προβλήματος της θεσμικής ισορροπίας.

Ο Madison στο *Federalist No. 47* επανέρχεται στη θεωρία του Μοντεσκιέ και διευκρινίζει πως η διάκριση των εξουσιών δεν προϋποθέτει απόλυτη απομόνωση των

⁸⁴ Gordon S. Wood, *The Creation of the American Republic, 1776-1787*, University of North Carolina Press, 513-564

⁸⁵ Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Το πολιτικό σύστημα των ΗΠΑ*, Πατάκης, Αθήνα 2012, σ. 36-37.

⁸⁶ Akhil Reed Amar, *America's Constitution: A Biography*, Random House, New York 2005, σ. 25-32.

⁸⁷ Λόρδος Άκτον, *Από την Αναγέννηση στην Αμερικανική Επανάσταση*, μτφρ. Ανδρέας Παππάς, Σμίλη, 2008, σ. 355

⁸⁸ Γιάννης Παπαγεωργίου, *Το πολιτικό σύστημα των ΗΠΑ*, Κριτική, Αθήνα 2022, σ. 67-68.

⁸⁹ Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 76

κρατικών λειτουργιών. Το κρίσιμο είναι να αποτρέπεται η πλήρης συγκέντρωση της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας στο ίδιο όργανο.⁹⁰ Στο *Federalist No. 48*, η προβληματική αυτή εξειδικεύεται ως προς τη νομοθετική εξουσία, η οποία λόγω της δημοκρατικής νομιμοποίησης μπορεί να εμφανίσει τάση επέκτασης εις βάρος των άλλων λειτουργιών.⁹¹

Η κεντρική απάντηση των *Federalist Papers* διατυπώνεται στο *Federalist No. 51* όπου ο Madison υποστηρίζει ότι η προστασία της ελευθερίας δεν μπορεί να στηρίζεται αποκλειστικά στην αρετή των κυβερνώντων. Οι θεσμοί πρέπει να οργανώνονται με τρόπο που να λαμβάνει υπόψη την τάση κάθε φορέα εξουσίας να διευρύνει την επιρροή του. Η φράση «*ambition must be made to counteract ambition*»⁹² συμπυκνώνει τη λογική των *checks and balances* : κάθε κρατικό όργανο πρέπει να διαθέτει θεσμικά μέσα αντίστασης απέναντι στις υπερβάσεις των άλλων. Η λογική αυτή δεν αποσκοπεί στην αποδυνάμωση της κυβέρνησης αλλά στη θεσμική εξισορρόπηση της ισχύος της.⁹³ Στο *Federalist No. 70*, ο Hamilton υποστηρίζει την ανάγκη ενεργητικής εκτελεστικής εξουσίας,⁹⁴ ενώ στο *Federalist No. 78* αναδεικνύει τη δικαστική λειτουργία ως εγγύηση της υπεροχής του Συντάγματος.⁹⁵ Συνολικά, τα *The Federalist Papers* προσφέρουν ένα θεωρητικό σχήμα στο οποίο η διάκριση των εξουσιών δεν νοείται ως απλή κατανομή αρμοδιοτήτων, αλλά ως δυναμικός μηχανισμός αμοιβαίων έλεγχου και περιορισμού της πολιτικής εξουσίας.⁹⁶ Υπό αυτή την έννοια, αποτελούν ερμηνευτικό πλαίσιο υπό το οποίο η παρούσα εργασία εξετάζει τα ελληνικά επαναστατικά συντάγματα ως ιδιαίτερες απαντήσεις στο πρόβλημα της οργάνωσης, της νομιμοποίησης και του περιορισμού της δημόσιας εξουσίας.

⁹⁰ James Madison, «Federalist No. 47», στο: Hamilton - Madison - Jay, *The Federalist Papers*, σ. 383-387.

⁹¹ James Madison, *Federalist No. 48*, στο Hamilton, Madison και Jay, *The Federalist Papers*, 394-397

⁹² James Madison, *Federalist No. 51*, στο Hamilton, Madison και Jay, *The Federalist Papers*, 410-411

⁹³ Péter Kruzsliz, «The Separation of Powers in Comparative Constitutionalism», στο: *Comparative Constitutionalism*, Central European Academic Publishing, Budapest 2022, σ. 22-30· Connor M. Ewing - Benjamin A. Kleinerman - Charles U. Zug (επιμ.), *Beyond Checks and Balances*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2024, σ. 30-38.

⁹⁴ Alexander Hamilton, *Federalist No. 70*, στο *The Federalist Papers*. 413-416

⁹⁵ Alexander Hamilton, *Federalist No. 78*, στο *Hamilton, Madison και Jay, The Federalist Papers*, 606-609

⁹⁶ Amar, ό.π., σ. 10-22· Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 76.

Κεφάλαιο 3^ο :

Το Σύνταγμα της Επιδαύρου

3.1 Η Α΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου και οι συνθήκες διαμόρφωσης του προσωρινού πολιτεύματος

Η επιτυχία της Επανάστασης κατά το δεύτερο εξάμηνο του 1821 δημιούργησε νέες προοπτικές για την οργάνωση του Αγώνα σε πανελλήνια βάση. Ωστόσο η απουσία ενιαίας πολιτικής και στρατιωτικής διοίκησης, καθώς και οι ανταγωνισμοί μεταξύ τοπικών παραγόντων και στρατιωτικών αρχηγών, ανέδειξαν την ανάγκη συγκρότησης κεντρικών θεσμών εξουσίας.⁹⁷ Όπως παρατηρεί ο Thomas Gordon , οι διαφωνίες σχετικά με τη διοίκηση και την κατανομή της εξουσίας παρέμειναν έντονες ήδη από τους τελευταίους μήνες του 1821, παρά τις στρατιωτικές επιτυχίες των επαναστατών. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ωρίμασε η ιδέα της σύγκλησης μιας εθνικής Συνέλευσης η

⁹⁷ Νίκος Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, Αθήνα 1985, σ. 67-69.

οποία θα αναλάμβανε να θεμελιώσει την πολιτική οργάνωση του επαναστατημένου ελληνικού έθνους και να νομιμοποιήσει μια κεντρική διοίκηση.⁹⁸

Η Α΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (Δεκέμβριος 1821- Ιανουάριος 1822) αποτέλεσε το σημαντικότερο πολιτικό γεγονός των πρώτων χρόνων της ελληνικής επανάστασης, καθώς επιδίωξε να προσδώσει ενιαία πολιτική οργάνωση στον Αγώνα και να υπερβεί τις τοπικές διοικήσεις που είχαν δημιουργηθεί κατά τη διάρκεια του 1821. Σύμφωνα με τον Thomas Gordon, οι πληρεξούσιοι συγκεντρώθηκαν στην Επίδαυρο σε μια περίοδο κατά την οποία η ανάγκη συγκρότησης της κεντρικής εξουσίας ήταν επιτακτική, τόσο για την αποτελεσματικότερη διεξαγωγή του πολέμου όσο και για τη διεθνή νομιμοποίηση της ελληνικής υπόθεσης.⁹⁹

Σημαντικός υπήρξε ο ρόλος του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου, ο οποίος πρωταγωνίστησε στις εργασίες της Συνέλευσης και συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση του συνταγματικού κειμένου και της νέας διοικητικής δομής. Όπως υπογραμμίζει η Λύντια Τρίχα, ο Μαυροκορδάτος επιδιώκει τη δημιουργία ενός συγκεντρωτικού και θεσμικά οργανωμένου κράτους, ικανού να εκπροσωπήσει το ελληνικό έθνος τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό.¹⁰⁰

Τα πρακτικά της Συνέλευσης και ο εσωτερικός κανονισμός της καταδεικνύουν την προσπάθεια υιοθέτησης κοινοβουλευτικών διαδικασιών με προβλέψεις για τη διεξαγωγή των συζητήσεων, τη λήψη αποφάσεων με ψηφοφορία και την τήρηση πρακτικών, στοιχεία που μαρτυρούν τη βούληση των επαναστατημένων Ελλήνων να οργανώσουν την πολιτική ζωή στη βάση συνταγματικών αρχών.¹⁰¹ Παρά τις αντιθέσεις μεταξύ των διαφόρων πολιτικών και περιφερειακών ομάδων, η Επίδαυρος αποτέλεσε το πρώτο αποφασιστικό βήμα προς τη συγκρότηση νεοελληνικού κράτους.¹⁰²

3.2 Το Σύνταγμα της Επιδαύρου υπό τη φεντεραλιστική προβληματική

⁹⁸ Thomas Gordon, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, τμ. Α΄, ΜΙΕΤ, Αθήνα 2017, σ. 424-427.

⁹⁹ Στο ίδιο, τμ. Β΄, σ. 11-15

¹⁰⁰ Λύντια Τρίχα, *Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος*, Πατάκης, Αθήνα 2025, σ. 136-139.

¹⁰¹ *Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τμ. Γ΄, *Τα σωζόμενα των πρακτικών της Α΄ Εθνικής Συνελεύσεως εν Επιδαύρω*, Εσωτερικός κανονισμός, άρθρα Α΄-ΚΔ΄.

¹⁰² Gordon, ό.π., τμ. Β΄, σ. 11-19.

Το Σύνταγμα της Επιδαύρου, γνωστό ως «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος», αποτελεί το πρώτο ολοκληρωμένο συνταγματικό κείμενο της Ελληνικής Επανάστασης και συνιστά αφετηριακό σημείο της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας. Η ψήφισή του από την Α΄ Εθνική Συνέλευση της Επιδαύρου, την 1η Ιανουαρίου 1822, δεν είχε μόνο συμβολικό χαρακτήρα ως πράξη πολιτικής ανεξαρτησίας, αλλά εξέφραζε και την ανάγκη συγκρότησης ενός ενιαίου πολιτειακού πλαισίου, ικανού να οργανώσει την επαναστατική εξουσία και να προσδώσει θεσμική νομιμοποίηση στον Αγώνα.¹⁰³

Η συγκυρία μέσα στην οποία διαμορφώθηκε το Σύνταγμα υπήρξε ιδιαιτέρως σύνθετη. Η Ελληνική Επανάσταση βρισκόταν ακόμη στα πρώτα στάδιά της, ενώ η πολιτική και στρατιωτική εξουσία παρέμενε κατακερματισμένη μεταξύ τοπικών οργανισμών, προκρίτων, στρατιωτικών αρχηγών και περιφερειακών διοικήσεων. Η ανάγκη υπέρβασης της πολυδιάσπασης αυτής και δημιουργίας μιας ενιαίας πολιτικής αρχής υπήρξε καθοριστικός παράγοντας για τη σύγκληση της Εθνοσυνέλευσης και τη σύνταξη του πρώτου ελληνικού συνταγματικού κειμένου.¹⁰⁴

Το Σύνταγμα της Επιδαύρου εντάσσεται σαφώς στο ιδεολογικό περιβάλλον του ευρωπαϊκού συνταγματισμού των τελών του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνα. Η επίδραση των φιλελεύθερων και δημοκρατικών ιδεών της εποχής είναι εμφανής τόσο στη διατύπωση θεμελιωδών αρχών όσο και στη συνολική αρχιτεκτονική του πολιτεύματος.¹⁰⁵ Υπό την έννοια αυτή, το Σύνταγμα της Επιδαύρου μπορεί να αναγνωστεί ως η καθαρότερη αρχική διατύπωση του φιλελεύθερου και δημοκρατικού ιδεολογικού προσανατολισμού της Επανάστασης, πριν οι πολιτικές και διοικητικές ανάγκες που αναδείχθηκαν στη συνέχεια οδηγήσουν, στο Άστρος, σε περισσότερο λειτουργικές και πρακτικές αναθεωρητικές επιλογές.¹⁰⁶ Όπως επισημαίνει ο Αναστασιάδης, το κείμενο της Επιδαύρου αποτυπώνει την προσπάθεια σύνδεσης του ελληνικού επαναστατικού Αγώνα με τις αρχές της πολιτικής ελευθερίας και της λαϊκής κυριαρχίας που είχαν αναδειχθεί μέσω της Γαλλικής Επανάστασης.¹⁰⁷ Ο Νικόλαος Ν. Σαρίπολος στην εξέτασή του για την Α Εθνοσυνέλευση και το πολίτευμα της Επιδαύρου, είχε επισημάνει τη συγγένεια του πολιτεύματος με τις δημοκρατικές συνταγματικές αρχές της Γαλλικής επανάστασης, χωρίς να τα αντιμετωπίζει ως πιστή

¹⁰³ Αλέξανδρος Σβώλος, *Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986*, Στοχαστής, Αθήνα 1998, σ. 62-63.

¹⁰⁴ Γιώργος Αναστασιάδης, *Πολιτική και συνταγματική ιστορία της Ελλάδας 1821-1941*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 8-9.

¹⁰⁵ Gordon, ό.π., τμ. Β΄, σ. 12-13.

¹⁰⁶ Αριστόβουλος Ι. Μάνεσης, *Η Φιλελεύθερη και Δημοκρατική Ιδεολογία της Εθνικής Επανάστασης του 1821*, Σακκούλας, Θεσσαλονίκη 2021, σ. 43-46

¹⁰⁷ Αναστασιάδης, ό.π., σ. 11-12.

αντιγραφή ξένων πολιτεύματος.¹⁰⁸ Κατ'αρχάς, το Σύνταγμα της Επιδάουρου προβαίνει σε ρητή οργάνωση της κρατικής εξουσίας μέσω της διάκρισης μεταξύ νομοθετικού και Εκτελεστικού σώματος. Το Βουλευτικό (νομοθετικό) σώμα και το Εκτελεστικό συγκροτούν τα δύο βασικά όργανα της πολιτείας, με σαφώς καθορισμένες αρμοδιότητες. Παράλληλα οργανώθηκαν τα υπουργεία τότε «Μινιστέρια» και τέθηκαν οι βάσεις για τη λειτουργία ενός συγκεντρωτικού κρατικού μηχανισμού.¹⁰⁹ Η εκλογή του Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου στην ηγεσία του Εκτελεστικού ενίσχυσε τη θέση των πολιτικών που υποστήριζαν την ανάγκη κεντρικής διοίκησης και ευρωπαϊκού προσανατολισμού του νέου κράτους.¹¹⁰ Η οργάνωση των εξουσιών, εντάσσεται ευθέως στο πνεύμα του Charles de Montesquieu, καθώς επιδιώκεται η αποτροπή της συγκέντρωσης εξουσίας μέσω της κατανομής της σε διακριτά όργανα.¹¹¹ Η επιλογή αυτή παρουσιάζει αναλογία με την προβληματική που αναπτύσσει ο Madison στο Federalist No.47, όπου η διάκριση των εξουσιών προβάλλεται ως αναγκαία προϋπόθεση της πολιτικής ελευθερίας.¹¹²

Ωστόσο, η ουσιαστική λειτουργία των δύο αυτών σωμάτων δεν ανταποκρίνεται σε ένα σύστημα ισορροπίας τύπου checks and balances, αλλά περισσότερο σε μια μορφή ιεραρχημένης συνεργασίας με εμφανή υπεροχή του νομοθετικού σώματος.¹¹³ Η υπεροχή αυτή του Βουλευτικού παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον υπό το πρίσμα των παρατηρήσεων του Madison στο Federalist No.48, όπου επισημαίνεται ότι στις αντιπροσωπευτικές πολιτείες η νομοθετική εξουσία τείνει να διευρύνει την επιρροή της εις βάρος των υπολοίπων λειτουργιών.¹¹⁴ Η σχετική παρατήρηση καθιστά εμφανές ότι η τυπική διάκριση εξουσιών δεν αρκεί όταν απουσιάζουν αποτελεσματικά θεσμικά αντίβαρα.

Ειδικότερα, από τις διατάξεις που παρατίθενται προκύπτει ότι το Εκτελεστικό σώμα έχει μεν τη δυνατότητα να συμμετέχει στη νομοθετική διαδικασία μέσω της υποβολής σχεδίων νόμου ή της διατύπωσης αντιρρήσεων, πλην όμως η τελική απόφαση ανήκει

¹⁰⁸ Νικόλαος Ν. Σαρίπολος, *Η Πρώτη Εθνοσυνέλευσις και το Πολίτευμα της Επιδάουρου του 1822*, Βασιλική Τυπογραφία Ραφτάνη-Παπαγεωρίου, Αθήνα 1907, σ. 8-25

¹⁰⁹ Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τμ. Γ', «Διακηρύξεις Εκτελεστικού», σ. 41.

¹¹⁰ Gordon, ό.π., τμ. Β', σ. 12-13.

¹¹¹ Αρχείο της Παλιγγενεσίας *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος (Επίδauρος 1822)*, Τόμος Γ' («Περί Σχηματισμού Διοικήσεως»). σ. 45-50

¹¹² James Madison, Federalist No. 47, στο Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay, *The Federalist Papers*, Εκδόσεις Παπαζήση

¹¹³ Αρχείο της Παλιγγενεσίας *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος (1822)*,

¹¹⁴ James Madison, Federalist No. 48, στο Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay, *The Federalist Papers*, Παπαζήση

στο Βουλευτικό.¹¹⁵ Η απουσία ενός ισχυρού δικαιώματος αρνησικυρίας (veto) με δεσμευτικό χαρακτήρα διαφοροποιεί ουσιωδώς το ελληνικό σύστημα από τη φεντεραλιστική λογική των θεσμικών αντιβάρων.¹¹⁶

Ακόμη σημαντικότερο είναι το γεγονός ότι το Βουλευτικό σώμα ασκεί ουσιαστικό έλεγχο επί του Εκτελεστικού, ιδίως μέσω της δυνατότητας λογοδοσίας και της πολιτικής ευθύνης των μελών του τελευταίου. Η πρόβλεψη διαδικασιών ελέγχου και ακόμη και κατηγορίας (πρώιμη μορφή ευθύνης υπουργών) αποτυπώνει μια σαφή τάση ενίσχυσης της νομοθετικής εξουσίας εις βάρος της εκτελεστικής.¹¹⁷ Η σχέση αυτή δεν είναι σχέση ισορροπίας αλλά μάλλον σχέση εξάρτησης.

Παράλληλα, η διάκριση της δικαστικής εξουσίας εμφανίζεται μεν ως αρχή, αλλά δεν αναπτύσσεται σε επίπεδο θεσμικής αυτονομίας και λειτουργικού ελέγχου των άλλων εξουσιών. Αν και γίνεται λόγος για δικαστικά όργανα και απονομή δικαιοσύνης, δεν προβλέπεται ένας μηχανισμός αντίστοιχος με τον δικαστικό έλεγχο συνταγματικότητας που αναπτύσσεται στο αμερικανικό σύστημα. Συνεπώς, η δικαστική εξουσία δεν αναδεικνύεται ακόμη σε αυτοτελές θεσμικό αντίβαρο έναντι της νομοθετικής και της εκτελεστικής λειτουργίας.¹¹⁸

Στο Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος έχουν επισημανθεί ομοιότητες με το γαλλικό Σύνταγμα του 1795 τόσο ως προς τη γενικότερη πολιτειακή του αρχιτεκτονική όσο και ως προς την υιοθέτηση της αντιπροσωπευτικής αρχής και της διάκρισης των εξουσιών.¹¹⁹

Η συνολική εικόνα που προκύπτει είναι ότι το Σύνταγμα της Επιδαύρου υιοθετεί την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, αλλά δεν κατορθώνει να τη μετατρέψει σε ένα δυναμικό σύστημα αμοιβαίων ελέγχων. Σε αντίθεση με τη θεωρία που αναπτύσσουν οι Φεντεραλιστές, όπου κάθε εξουσία διαθέτει θεσμικά μέσα για να αντιστέκεται στις άλλες, το ελληνικό σύστημα της Επιδαύρου εμφανίζει μια μονομερή ενίσχυση του νομοθετικού σώματος. Η διαπίστωση αυτή διαφοροποιεί αισθητά το ελληνικό πολίτευμα από τη λογική που αναπτύσσεται στο Federalist No.51, όπου η

¹¹⁵ Αρχείο της Παλιγγενεσίας *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος (1822)*,

¹¹⁶ Alexander Hamilton, Federalist No. 73, στο Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay, *The Federalist Papers*, Εκδόσεις Παπαζήση 575-577

¹¹⁷ Αρχείο της Παλιγγενεσίας *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος (1822)*, διατάξεις περί ευθύνης του Εκτελεστικού και ελέγχου αυτού υπό του Βουλευτικού. σ. 29-31

¹¹⁸ Αρχείο της Παλιγγενεσίας *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος (1822)*, Βλ. σχετικώς την περιορισμένη αυτονομία των δικαστικών οργάνων στο ίδιο Σύνταγμα. σ. 32-33

¹¹⁹ Κατερίνα Σακελλαροπούλου, *Τα Συντάγματα του Αγώνα : Το δίκαιο της ελευθερίας*, 2017 στο . Constitutionalism.gr

συνταγματική ισορροπία θεμελιώνεται στην ύπαρξη θεσμικών μηχανισμών μέσω των οποίων η εξουσία ελέγχει την εξουσία.¹²⁰ Με την απουσία ικανών θεσμικών αντιβάρων, ο φόβος και η ανάγκη περιορισμού της εξουσίας είναι υπαρκτοί, για αυτό και ο Παπαρρηγόπουλος επισημαίνει πως το πολίτευμα της Επιδαύρου δυσκολεύθηκε να λειτουργήσει σύμφωνα με τις ίδιες του τις θεσμικές προβλέψεις.¹²¹

3.3 Η εφαρμογή του Συντάγματος της Επιδαύρου και οι εξελίξεις που ακολούθησαν

Η επισήμανση του Παπαρρηγόπουλου επιβεβαιώνεται και από τον Θωμά Γόρδωνα, ο οποίος παρατηρεί πως πολλές από τις διατάξεις του Συντάγματος έμειναν σε μεγάλο βαθμό ανεφάρμοστες, καθώς οι ισχυροί τοπικοί παράγοντες και οι στρατιωτικοί αρχηγοί συνέχισαν να διατηρούν σημαντική αυτονομία στις περιοχές τους.¹²² Αντίστοιχα η Λύντια Τρίχα επισημαίνει ότι η προσπάθεια του Μαυροκορδάτου να επιβάλλει μια ισχυρή κεντρική διοίκηση συνάντησε αντιδράσεις από πολιτικές και στρατιωτικές ομάδες που φοβούνταν την απώλεια της επιρροής τους.¹²³ Χαρακτηριστική είναι η μαρτυρία του στρατηγού Μακρυγιάννη, ο οποίος κατηγορεί τον Μαυροκορδάτο πως επιδίωκε να περιορίσει την επιρροή των στρατιωτικών αρχηγών. Η αναφορά πως ο Μαυροκορδάτος «κατάτρεχε τον Καραϊσκάκη να τον καταδικάσει εις θάνατον», μαρτυρά το κλίμα έντονου ανταγωνισμού μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων.¹²⁴ Μετά τη λήξη της Συνέλευσης το νέο πολιτειακό σύστημα άρχισε να λειτουργεί αλλά σύντομα αναδείχθηκαν οι δυσκολίες της εφαρμογής του. Η κεντρική διοίκηση επιχείρησε να ελέγξει τις επαρχίες, να οργανώσει τη φορολογία και να συντονίσει τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, χωρίς όμως να διαθέτει πάντοτε τα αναγκαία μέσα για να επιβληθεί.¹²⁵ Παράλληλα, οι πολιτικές αντιπαραθέσεις μεταξύ των υποστηρικτών της κεντρικής εξουσίας και των τοπικών

¹²⁰ James Madison, Federalist No. 51, στο Alexander Hamilton, James Madison, and John Jay, *The Federalist Papers*, Εκδόσεις Παπαζήση 409-410

¹²¹ Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, βιβλ. 15ο, Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1930, σ. 41.

¹²² Gordon, ό.π., τμ. Β', σ. 13-15.

¹²³ Τρίχα, ό.π., σ. 136-139.

¹²⁴ Ιωάννης Μακρυγιάννης, *Άπαντα Μακρυγιάννη*, Έλλη Αλεξίου (επιμ.), Ιστορικές Εκδόσεις 1821, Αθήνα 2010, βιβλ. Β', σ. 121-127.

¹²⁵ Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, *Προσωρινή Διοικήσεις της Ελλάδος*, σ 47-49

αρχόντων οξύνθηκαν σταδιακά και τα επόμενα χρόνια συνέβαλαν στη δημιουργία των εμφύλιων συγκρούσεων του 1823 -1825.¹²⁶

Παρά τις αδυναμίες της, η Επίδαυρος άφησε μια σημαντική πολιτική κληρονομιά. Για πρώτη φορά οι Έλληνες επαναστάτες διακήρυξαν επίσημα την ανεξαρτησία τους, απέκτησαν συνταγματική οργάνωση και δημιούργησαν τους βασικούς θεσμούς ενός κράτους οι οποίοι, έστω και μέσα από δυσκολίες και αντιπαραθέσεις, αποτέλεσαν το θεμέλιο της μετέπειτα ελληνικής πολιτείας.¹²⁷ Η σημασία των Εθνοσυνελεύσεων αναγνωριζόταν και από τον επαναστατικό τύπο της περιόδου. Χαρακτηριστικά «ο Φίλος του Νομού» αναφερόταν το 1824 στις «λαμπρές συνελεύσεις της Επιδαύρου και του Άστρους» παρουσιάζοντάς τες «ως θεμελιώδεις πράξεις πολιτικής οργάνωσης και νομιμοποίησης του Αγώνα».¹²⁸

Κεφάλαιο 4^ο

Το Σύνταγμα του Άστρους (1823): προς μια λειτουργικότερη ισορροπία εξουσιών

4.1 Η Β΄ Εθνοσυνέλευση του Άστρους και η αναθεώρηση του πολιτεύματος

Η Β΄ Εθνοσυνέλευση συνήλθε στο Άστρος της Κυνουρίας στις 29/03/1823, σε μια περίοδο κατά την οποία η Ελληνική Επανάσταση αντιμετωπίζει σοβαρές προκλήσεις τόσο στο στρατιωτικό όσο και στο πολιτικό πεδίο. Οι επιτυχίες των πρώτων ετών του Αγώνα δεν είχαν οδηγήσει στη δημιουργία σταθερής πολιτικής εξουσίας, ενώ οι ανταγωνισμοί μεταξύ τοπικών διοικήσεων πολιτικών παραγόντων και στρατιωτικών αρχηγών δυσχέραιναν τον αποτελεσματικό συντονισμό των επαναστατικών δυνάμεων.¹²⁹ Από τα πρακτικά των συνεδριάσεων προκύπτει ότι οι εργασίες της Συνέλευσης δεν

¹²⁶ Τρίχα, ό.π., σ. 138-139· Gordon, ό.π., τμ. Β΄, σ. 16-19.

¹²⁷ Gordon, ό.π., τμ. Β΄, σ. 11-19.

¹²⁸ *Ο Φίλος του Νόμου*, αρ. 50, Ύδρα, 5 Σεπτεμβρίου 1824.

¹²⁹ Gordon, ό.π., τμ. Β΄, σ. 266-267.

περιορίστηκαν αποκλειστικά σε ζητήματα συνταγματικής αναθεώρησης. Σημαντικό μέρος των συζητήσεων αφορούσε στρατιωτικά ζητήματα, αναφορές από διάφορες περιοχές της Ελλάδας, τη λειτουργία των διοικητικών αρχών και τη διαχείριση των οικονομικών πόρων του Αγώνα.¹³⁰ Οι πληρεξούσιοι ασχολήθηκαν με την εξέταση αναφορών, τη συγκρότηση επιτροπών και την αξιολόγηση της δράσης των υφιστάμενων θεσμών, γεγονός που καταδεικνύει ότι η Συνέλευση λειτουργούσε ταυτόχρονα ως συντακτικό, πολιτικό και διοικητικό σώμα.¹³¹ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η έντονη ενασχόληση της Συνέλευσης με ζητήματα πολιτικής οργάνωσης και ελέγχου της διοίκησης. Στα πρακτικά επανέρχεται η ανάγκη ενίσχυσης της ενότητας του Αγώνα και περιορισμού των φαινομένων πολυδιάσπασης που χαρακτήριζαν την επαναστατική διοίκηση.¹³² Οι συζητήσεις για τη λειτουργία των τοπικών οργανισμών και τη σχέση τους με την κεντρική διοίκηση αποκαλύπτουν την αυξανόμενη συνειδητοποίηση ότι η επιτυχία της επανάστασης προϋπέθετε αποτελεσματικότερο πολιτικό συντονισμό.¹³³

Παράλληλα οι εργασίες της Εθνοσυνέλευσης διεξήχθησαν σε κλίμα έντονων πολιτικών διεργασιών. Ο Γόρδων παρατηρεί ότι κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων αναδείχθηκαν με μεγαλύτερη σαφήνεια οι διαφωνίες μεταξύ των πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων σχετικά με τη μορφή που έπρεπε να λάβει η επαναστατική διοίκηση.¹³⁴ Αντίστοιχα, η Λύντια Τρίχα επισημαίνει ότι ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος και οι υποστηρικτές του επιδίωκαν την ενίσχυση των κεντρικών θεσμών και την εδραίωση μιας περισσότερο συγκροτημένης πολιτικής εξουσίας, θεωρώντας ότι η ύπαρξη πολλαπλών τοπικών κέντρων εξουσίας, υπονόμευε τη συνοχή του Αγώνα.¹³⁵ Ήδη πριν από την έκρηξη των εμφύλιων συγκρούσεων διαμορφώνονται πολιτικές ομάδες και δίκτυα επιρροής γύρω από τη διοίκηση και τους στρατιωτικούς αρχηγούς. Η βιογραφία του Καραϊσκάκη αναφέρεται χαρακτηριστικά σε αντιπαράθεση μεταξύ διαφορετικών κομμάτων και σε δυσaráσκεια απέναντι στη διάρκεια της διοίκησης του Μαυροκορδάτου, στοιχείο που αποκαλύπτει τις δυσχέρειες εδραίωσης μιας ενιαίας κεντρικής εξουσίας.¹³⁶

¹³⁰ Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, *Πρακτικά Β' Εθνοσυνελεύσεως Αστρος*, σ. 1-10.

¹³¹ Στο ίδιο, σ. 10-18

¹³² Στο ίδιο, σ. 18-25

¹³³ Στο ίδιο, σ. 25-32

¹³⁴ Gordon, ό.π., τμ. Β', σ. 268-272.

¹³⁵ Τρίχα, ό.π., σ. 173-181.

¹³⁶ Δημήτριος Αινιάν, *Βιογραφία του στρατηγού Γεωργίου Καραϊσκάκη*, Ιωάννης Βλαχογιάννης (επιμ.), 24 γράμματα, Αθήνα 2020, σ. 92-98.

Εξίσου σημαντική υπήρξε η ενασχόληση της Συνέλευσης με ζητήματα οικονομικής διαχείρισης και λογοδοσίας. Από τα πρακτικά προκύπτει η συγκρότηση επιτροπών για την εξέταση λογαριασμών και η διερεύνηση της διαχείρισης δημόσιων πόρων, στοιχείο που καταδεικνύει την προσπάθεια ελέγχου των διοικητικών οργάνων και διασφάλισης μεγαλύτερης διαφάνειας στη λειτουργία της επαναστατικής διοίκησης.¹³⁷ Η μέριμνα αυτή δεν περιοριζόταν σε πρακτικά ζητήματα οικονομικής διαχείρισης, αλλά συνδεόταν ευρύτερα με την προσπάθεια συγκρότησης θεσμών πολιτικής ευθύνης και δημόσιας λογοδοσίας.¹³⁸

4.2 Το Σύνταγμα του Άστρους υπό το πρίσμα της με τη Φεντεραλιστικής προβληματικής

Το Σύνταγμα του Άστρους αποτελεί αναθεώρηση του Προσωρινού Πολιτεύματος της Επιδάου και αποτυπώνει την προσπάθεια της Β' Εθνικής Συνέλευσης να θεραπεύσει ορισμένες από τις δυσλειτουργίες που είχαν ήδη αναδειχθεί κατά την εφαρμογή του πρώτου επαναστατικού Συντάγματος. Η αναθεωρητική αυτή πρόθεση διατυπώνεται ήδη στο εισαγωγικό ψήφισμα της Συνέλευσης, όπου αναφέρεται ότι το προηγούμενο πολίτευμα «ανακρίθηκε», «προσθαφαιρέθηκε» και «επιδιορθώθηκε» πριν επανεγκριθεί ως «Νόμος της Επιδάου».¹³⁹

Η πρώτη κρίσιμη παρατήρηση αφορά τη συγκρότηση της πολιτικής κοινότητας. Το Σύνταγμα ορίζει ότι «η Επικρατούσα θρησκεία εις την Ελληνικήν Επικράτειαν είναι η της Ανατολικής Ορθοδόξου του Χριστού Εκκλησίας», ενώ ταυτόχρονα επιτρέπει την ανοχή άλλων θρησκειών και την ελεύθερη τέλεση των λατρευτικών τους πράξεων.¹⁴⁰ Η επιλογή αυτή αναδεικνύει τον ιδιαίτερο χαρακτήρα του ελληνικού συνταγματισμού, ο οποίος συνδυάζει νεωτερικά στοιχεία πολιτικής οργάνωσης με τις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες του Αγώνα. Η ίδια λογική εμφανίζεται και στις διατάξεις περί ελληνικής επικράτειας και πολιτικών δικαιωμάτων. Το Σύνταγμα ορίζει ότι «η Ελληνική Επικράτεια είναι μία και αδιαίρετος», ότι «σύγκειται από επαρχίας» και ότι επαρχίες της Ελλάδος είναι όσες έλαβαν ή θα λάβουν τα όπλα κατά της οθωμανικής

¹³⁷ Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, *Πρακτικά Β' Εθνοσυνελεύσεως Άστρους*, σ. 33-45.

¹³⁸ Τρίχα, ό.π., σ. 181-185.

¹³⁹ Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, «Ψήφισμα της Β' Εθνικής Συνέλευσης του Άστρους», *Προοίμιο*.

¹⁴⁰ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, *Νόμος της Επιδάου (1823)* σ. 89.

δυναστείας.¹⁴¹ Η διάταξη αυτή συνδέει την έννοια της επικράτειας με την επαναστατική πράξη. Η πολιτική κοινότητα δεν είναι ακόμη προϊόν σταθεροποιημένου κράτους, αλλά συγκροτείται δυναμικά μέσα από τη συμμετοχή στον Αγώνα. Η κρατική μορφή, επομένως, βρίσκεται ακόμη σε διαδικασία διαμόρφωσης, γεγονός που εξηγεί και την ατελή θεσμική ισορροπία του πολιτεύματος. Κεντρικό στοιχείο της συνταγματικής οργάνωσης παραμένει η αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Στο Κεφάλαιο Γ΄ του Συντάγματος ορίζεται ότι «δύο δυνάμεις συγκροτούσι την Διοίκησιν, Βουλευτική και Εκτελεστική».¹⁴² Η διάταξη αυτή επιβεβαιώνει την προσήλωση των συντακτών στη βασική αρχή του νεωτερικού συνταγματισμού, σύμφωνα με την οποία η πολιτική ελευθερία προϋποθέτει τη μη συγκέντρωση της κρατικής εξουσίας σε ένα μόνο όργανο. Υπό το πρίσμα της αμερικανικής συνταγματικής θεωρίας, η επιλογή αυτή παρουσιάζει ενδιαφέρον σε σχέση με τη συλλογιστική που αναπτύσσει ο James Madison στο Federalist No. 47, όπου η διάκριση των εξουσιών προβάλλεται ως αναγκαία εγγύηση κατά της αυθαιρεσίας και της τυραννίας.¹⁴³ Παρά τη ρητή αυτή κατοχύρωση, η πρακτική κατανομή της εξουσίας εξακολουθεί να ευνοεί το Βουλευτικό σώμα. Σύμφωνα με το άρθρο ις΄, το Βουλευτικό «κατασκευάζει τους νόμους» και τους διαβιβάζει προς το Εκτελεστικό.¹⁴⁴ Η νομοθετική πρωτοβουλία και η κύρια ευθύνη της νομοπαραγωγικής διαδικασίας παραμένουν επομένως συγκεντρωμένες στο αντιπροσωπευτικό σώμα. Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο ξδ΄ του Συντάγματος, το Βουλευτικό σώμα είναι απαραβίαστο, ολικώς θεωρουμένων.¹⁴⁵ Η υπεροχή αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία αν εξετασθεί υπό το πρίσμα του Federalist No. 48, όπου ο Madison υποστηρίζει ότι στις αντιπροσωπευτικές πολιτείες η νομοθετική εξουσία εμφανίζει διαρκή τάση επέκτασης της επιρροής της εις βάρος των λοιπών λειτουργιών.

146

Ωστόσο, σε σύγκριση με το Σύνταγμα της Επιδάουρου, παρατηρείται μια πρώτη προσπάθεια ενίσχυσης της θέσης του Εκτελεστικού. Η Β΄ Εθνική Συνέλευση τροποποίησε το προηγούμενο καθεστώς συμμετοχής του Εκτελεστικού στη νομοθετική διαδικασία μετατρέποντας το απόλυτο δικαίωμα αρνησικυρίας σε

¹⁴¹ Στο ίδιο σ. 90-91.

¹⁴² Στο ίδιο, *Κεφ. Γ΄, § α΄*.

¹⁴³ James Madison, «Federalist No. 47», ό.π.

¹⁴⁴ Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, *Νόμος της Επιδάουρου (1823)*, *Κεφ. Γ΄, άρθρο ις΄* περί Βουλευτικού Σώματος, σ. 91

¹⁴⁵ Στο ίδιο, *Κεφ. Ζ΄, άρθρο ξδ΄*, σ. 94

¹⁴⁶ James Madison, Federalist No. 48. ό.π.

αναβλητικό.

Η μεταβολή αυτή δεν εγκαθιδρύει πλήρες σύστημα checks and balances κατά Την έννοια που αναπτύσσεται στα Federalist Papers, εισάγει όμως έναν περιορισμένο μηχανισμό θεσμικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των δύο σωμάτων. Σύμφωνα με το άρθρο ιζ 'του Συντάγματος το Εκτελεστικό αποκτά πλέον τη δυνατότητα να επιβραδύνει ή να επανεξετάζει τη νομοθετική διαδικασία, χωρίς όμως να μπορεί να επιβληθεί οριστικά επί της βούλησης του Βουλευτικού.¹⁴⁸ Ανάλογη λογική θεσμικής αλληλεξάρτησης διακρίνεται και σε επιμέρους διοικητικές λειτουργίες. Με μυστικό ψήφισμα της 13ης Απριλίου 1823 προβλέφθηκε ότι ο διορισμός και η παύση των επάρχων απαιτούσαν τη σύμπραξη Βουλευτικού και Εκτελεστικού. Η ρύθμιση αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι εισάγει περιορισμένα στοιχεία συνεργασίας μεταξύ των δύο οργάνων και απομακρύνεται από τη λογική της πλήρους κυριαρχίας ενός μόνο φορέα εξουσίας. Παρά ταύτα, οι μηχανισμοί αυτοί παραμένουν αποσπασματικοί και δεν συγκροτούν ακόμη ολοκληρωμένο σύστημα θεσμικών αντιβάρων.¹⁴⁹ Ιδιαίτερη σημασία παρουσιάζει επίσης το άρθρο Β' του ψηφίσματος θέσης σε ισχύ του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο «επ' ουδεμία προφάσει και περιστάσει δύναται η Διοίκηση να νομοθετήσει εναντίως εις το παρόν Πολίτευμα».¹⁵⁰ Η διάταξη αυτή συνιστά σαφή αναγνώριση της υπεροχής του Συντάγματος έναντι των συντεταγμένων οργάνων και καταδεικνύει την προσπάθεια μετάβασης από την επαναστατική εξουσία σε μια μορφή συνταγματικά περιορισμένης διακυβέρνησης. Παρότι δεν συνοδεύεται από μηχανισμό θεσμικό μηχανισμό που να αναθέτει στη δικαστική εξουσία ρόλο ελέγχου έναντι των άλλων κρατικών λειτουργιών, εκφράζει μια αντίληψη κανονιστικής υπεροχής του Συντάγματος που βρίσκεται σε αρμονία με τον ευρύτερο φιλελεύθερο συνταγματισμό της εποχής. Αντιθέτως, η δικαστική λειτουργία εξακολουθεί να παραμένει θεσμικά υποβαθμισμένη. Παρότι το «Δικανικόν» αναφέρεται ήδη στο εισαγωγικό ψήφισμα του Συντάγματος, δεν οργανώνεται ως ισότιμος τρίτος πόλος εξουσίας ούτε διαθέτει λειτουργία συγκρίσιμη με εκείνη που αποδίδει ο Hamilton στη δικαστική εξουσία στο Federalist No. 78.¹⁵¹

¹⁴⁷ Βλ. Σακελλαροπούλου, ό.π., σχετικά με τη μετατροπή του απόλυτου veto σε αναβλητικό.

¹⁴⁸ Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, *Νόμος της Επιδαύρου (1823)*, Κεφ. Γ', άρθρο ιζ', σ 91

¹⁴⁹ Παντέλης, ό.π., σ. 197.

¹⁵⁰ Σβώλος, *Τα Ελληνικά Συντάγματα*, σ. 134.

¹⁵¹ Alexander Hamilton, *Federalist No. 78*.

4.3 Η εφαρμογή του Συντάγματος του Άστρους και η πολιτική κρίση της περιόδου 1823-1826

Η Εθνοσυνέλευση του Άστρους (Μάρτιος-Απρίλιος 1823) δεν επίλυσε τις ήδη υφιστάμενες πολιτικές αντιθέσεις του επαναστατημένου ελληνικού χώρου. Αντιθέτως, κατά τους μήνες που ακολούθησαν, οι διαφωνίες μεταξύ των κεντρικών πολιτικών παραγόντων οξύνθηκαν, καθώς η αναδιοργάνωση της διοίκησης και η εφαρμογή των αποφάσεων της Συνέλευσης έθεσαν εκ νέου το ζήτημα της κατανομής της εξουσίας.¹⁵²

Η κατάργηση των περιφερειακών οργανισμών και η ενίσχυση της κεντρικής διοίκησης δημιούργησαν αντιδράσεις σε τοπικούς παράγοντες που θεωρούσαν ότι περιορίζονταν οι πολιτικές και στρατιωτικές τους αρμοδιότητες.¹⁵³ Στο πλαίσιο αυτό, ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος επιδίωξε να ενισχύσει τη λειτουργία των κεντρικών θεσμών και να διασφαλίσει την εφαρμογή των αποφάσεων του Άστρους. Σύμφωνα με τη Λύντια Τρίχα, ο Μαυροκορδάτος αντιλαμβανόταν ότι η επιβίωση της επανάστασης προϋπέθετε την ύπαρξη ενιαίας διοίκησης και τη σταδιακή υποταγή των τοπικών εξουσιών σε ένα συγκροτημένο κρατικό πλαίσιο.¹⁵⁴ Η αντίληψη αυτή τον έφερνε συχνά σε σύγκρουση με ισχυρές περιφερειακές ομάδες, οι οποίες θεωρούσαν ότι η πολιτική του οδηγούσε σε υπερβολική συγκέντρωση εξουσιών.¹⁵⁵

Παράλληλα, οι σχέσεις μεταξύ Βουλευτικού και Εκτελεστικού επιδεινώνονταν διαρκώς. Τα δύο σώματα συγκρούονταν για ζητήματα αρμοδιοτήτων, διορισμών και ελέγχου της διοίκησης, ενώ οι προσωπικές αντιπαραθέσεις των πολιτικών πρωταγωνιστών προσέδιναν ακόμη μεγαλύτερη ένταση στις διαφωνίες.¹⁵⁶ Ο Θωμάς Γόρδων παρατηρεί ότι η αμοιβαία δυσπιστία είχε πλέον καταστεί κυρίαρχο χαρακτηριστικό της πολιτικής ζωής, με αποτέλεσμα οι κυβερνητικές λειτουργίες να παραλύουν από συνεχείς αντιπαραθέσεις και αλληλοκατηγορίες.¹⁵⁷ Η ένταση αυτή αποτυπώνεται και σε αναφορά προς το Βουλευτικό σώμα τον Νοέμβριο του 1823, στην οποία τοπικοί παράγοντες της Πελοποννήσου ζητούν να ματαιωθεί η σχεδιαζόμενη εκστρατεία του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, προειδοποιώντας ότι διαφορετικά θα

¹⁵² Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τμ. Γ', «Αποφάσεις, ψηφίσματα, έγγραφα, Αναφοραί», σ. 80-85.

¹⁵³ Στο ίδιο, σ. 68-79

¹⁵⁴ Τρίχα, ό.π., σ. 168-183.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 174-183.

¹⁵⁶ Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, Πρακτικά σχετικά με Βουλευτικό και Εκτελεστικό, τόμος Γ'

¹⁵⁷ Gordon, ό.π., τμ. Β', σ. 474-481.

ακολουθήσουν «νέαι ταραχαί». ¹⁵⁸ Οι πολιτικές αντιπαραθέσεις της περιόδου αποτυπώνονται και στον επαναστατικό τύπο. Χαρακτηριστικά, «ο Φίλος του Νόμου» δημοσιεύει κείμενα στα οποία υπερασπιζόταν πολιτικά πρόσωπα της διοίκησης και απαντούσε σε κατηγορίες αντιπάλων τους, γεγονός που καταδεικνύει το κλίμα έντονης πολιτικής πόλωσης που επικρατούσε κατά την εφαρμογή του συνταγματικού καθεστώτος. ¹⁵⁹ Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνει πως η συνταγματική παραγωγή του Αγώνα δε μπορεί να αποσυνδεθεί από τις εσωτερικές πολιτικές διαιρέσεις και τις συγκρούσεις που συνόδευαν τη προσπάθεια συγκρότησης ενιαίας πολιτικής εξουσίας. 160

Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η διαμόρφωση δύο ευρύτερων πολιτικών συνασπισμών. Από τη μία πλευρά βρίσκονταν οι υποστηρικτές της κεντρικής διοίκησης μεταξύ των οποίων εξέχουσα θέση κατείχαν ο Μαυροκορδάτος και οι νησιώτες πρόκριτοι, ενώ από την άλλη συσπειρώνονταν πρόσωπα που συνδέονταν με τα στρατιωτικά σώματα της Πελοποννήσου και τους τοπικούς προκρίτους. ¹⁶¹ Όπως προκύπτει από το Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, η αντιπαράθεση αυτή εκδηλωνόταν, τόσο σε συζητήσεις των πολιτικών οργάνων, όσο και στις επαρχίες όπου η εφαρμογή των κυβερνητικών αποφάσεων συναντούσε συχνά αντιδράσεις και καθυστερήσεις. ¹⁶² Η δυσχέρεια της κεντρικής διοίκησης να συντονίσει αποτελεσματικά τις στρατιωτικές και ναυτικές δυνάμεις αποτυπώνεται και σε επιστολή του Ανδρέα Ζαΐμη προς το Βουλευτικό σώμα 21^{ης} Σεπτεμβρίου 1823 όπου υπογραμμίζεται πως η σωτηρία του Μεσολογγίου εξαρτάται από την άμεση αποστολή πλοίων και στρατευμάτων, ενώ παράλληλα ζητείται η κινητοποίηση των διαθέσιμων κρατικών πόρων για την υποστήριξη της εκστρατείας. Το έγγραφο αυτό μαρτυρεί τις πρακτικές δυσκολίες που αντιμετώπιζαν

¹⁵⁸ «Αναφορά περί ματαιώσεως σχεδιαζόμενης εκστρατείας του Θ. Κολοκοτρώνη εις επαρχίας Πελοποννήσου προς πρόληψιν εσωτερικών διχασμών», 27 Νοεμβρίου 1823, στο: Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τμ. Θ', *Αυτά έγγραφα της Πελοποννησιακής Γερουσίας, της Γερουσίας Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, Αρείου Πάγου & Βουλευτικού (1822-1823-1824)*, πρώτος των λυτών εγγράφων Α' & Β' Βουλευτικής Περιόδου, Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 1976, αρ. 328, σ. 332-333.

¹⁵⁹ *Ο Φίλος του Νόμου*, αρ. 50, Ύδρα, 5 Σεπτεμβρίου 1824, σ. 3-4.

¹⁶⁰ Ξενοφών Ι. Κοντιάδης, «Τα επαναστατικά Συντάγματα του 1821», 21 Μαρτίου 2021, <https://www.contiades.com/%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B5%CE%BC%CE%B2%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%84%CF%8D%CF%80%CE%BF/%CF%84%CE%B1-%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CF%83%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%AC%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-1821/> [ημερομηνία εισόδου: Ιουλίου 2026].

¹⁶¹ Gordon, ό.π., τμ. Β', σ. 480-488.

¹⁶² Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, *Αναφοραί διοικητικών αρχών*, τόμος Γ'

τα κεντρικά όργανα της διοίκησης στην άσκηση αποτελεσματικής εξουσίας κατά τη διάρκεια του Αγώνα. 163

Ο Γόρδων επισημαίνει ότι η πολιτική ένταση ενισχύθηκε περαιτέρω από τις οικονομικές δυσχέρειες της επανάστασης, την έλλειψη σταθερών πόρων και τις διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με τη διαχείριση των δημοσίων εσόδων.¹⁶⁴ Η αδυναμία εξεύρεσης κοινώς αποδεκτών λύσεων οδήγησε σε διαρκείς προστριβές μεταξύ των πολιτικών παρατάξεων, ενώ ταυτόχρονα καλλιεργούσε κλίμα καχυποψίας και ανταγωνισμού.¹⁶⁵ Τη μετάβαση από την πολιτική αντιπαράθεση στην ένοπλη σύγκρουση αποτυπώνει χαρακτηριστικά ο Μακρυγιάννης, ο οποίος περιγράφει τις συγκρούσεις μεταξύ των παρατάξεων ως Αγώνα για τον έλεγχο του Βουλευτικού και της κυβέρνησης, ενώ καταγγέλλει ότι οι Έλληνες στρέφονταν εναντίον Ελλήνων τη στιγμή που ο πόλεμος κατά των Οθωμανών συνεχιζόταν 166

Η λειτουργία των θεσμών δυσχεραίνονταν επιπλέον από την ασαφή διάκριση μεταξύ πολιτικής και στρατιωτικής εξουσίας. Σε άλλη μια μαρτυρία του Μακρυγιάννη καταγράφεται πως ακόμη και οι στρατιωτικοί αρχηγοί επιδίωκαν να αναλάβουν πολιτικό ρόλο στο πλαίσιο των εμφύλιων αντιπαραθέσεων, γεγονός που καταδεικνύει τη δυσκολία εδραίωσης σταθερών συνταγματικών θεσμών. Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο χωρίο των Απομνημονευμάτων: «ύστερα παρουσιασθεί Οδυσσέας ως πολιτικός με το καλαμάρι στο ζωνάρι και έλεγε εγώ εις το εξής είμαι πολιτικός.»¹⁶⁷ Έτσι, κατά το διάστημα που ακολούθησε το Άστρος, η πολιτική ζωή της επανάστασης χαρακτηρίστηκε από αυξανόμενη πόλωση, η οποία προετοίμασε το έδαφος για συγκρούσεις που θα ακολουθούσαν τους επόμενους μήνες.¹⁶⁸

¹⁶³ Ανδρέας Ζαΐμης, «Προς το Σεβαστόν Βουλευτικόν Σώμα», Κερπίνη, 21 Σεπτεμβρίου 1823, στο: Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τμ. Θ', *Λυτά έγγραφα της Πελοποννησιακής Γερουσίας, της Γερουσίας Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, Αρείου Πάγου & Βουλευτικού*, πρώτος των λυτών εγγράφων Α' & Β' Βουλευτικής Περιόδου, Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 1976, αρ. 256, σ. 272.

¹⁶⁴ Gordon, ό.π., τμ. Β', σ. 488-495.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 490-493.

¹⁶⁶ Ιωάννης Μακρυγιάννης, *Άπαντα Μακρυγιάννη*, Έλλη Αλεξίου (επιμ.), Ιστορικές Εκδόσεις 1821, Αθήνα 2010, βιβλ. Β', σ. 132-140.

¹⁶⁷ Στο ίδιο, βιβλ. Β', σ. 145

¹⁶⁸ Gordon, ό.π., τμ. Β', σ. 492-495· Τρίχα, ό.π., σ. 185-189.

Κεφάλαιο 5^ο :

Το Σύνταγμα της Τροιζήνας

5.1 Η πορεία προς τη Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας

Η πορεία προς το Σύνταγμα της Τροιζήνας δεν υπήρξε αποτέλεσμα αποκλειστικά θεωρητικής συνταγματικής επεξεργασίας, αλλά συνδέθηκε άμεσα με την πολιτική, στρατιωτική και διοικητική κρίση που αντιμετώπιζε η Επανάσταση μετά το Άστρος. Οι εμφύλιες αντιπαράθεσεις, η διάσπαση της επαναστατικής ηγεσίας σε ανταγωνιστικές ομάδες και η αδυναμία σταθερού συντονισμού της διοίκησης, έδειξαν τα όρια του προηγούμενου πολιτειακού σχήματος.¹⁶⁹ Ο Θωμάς Γόρδων περιγράφει την περίοδο αυτή ως φάση έντονης φατριαστικής αντιπαράθεσης, κατά την οποία οι πολιτικές και οι στρατιωτικές ομάδες διεκδικούσαν τον έλεγχο της διοίκησης και της Εθνοσυνέλευσης.¹⁷⁰

Υπό το πρίσμα αυτό, μπορεί να αξιοποιηθεί ερμηνευτικά η προβληματική του Madison στο Federalist paper No. 10. Ο Madison θεωρούσε ότι η ύπαρξη ανταγωνιστικών φατριών (factions), αποτελεί αναπόφευκτο χαρακτηριστικό κάθε ελεύθερης πολιτικής κοινωνίας και ότι η βασική πρόκληση του συνταγματισμού δεν είναι η εξάλειψή τους αλλά η αποτροπή της κυριαρχίας τους επί του κοινού συμφέροντος.¹⁷¹ Αντίστοιχα, οι εμφύλιες συγκρούσεις και οι ανταγωνισμοί μεταξύ πολιτικών, στρατιωτικών και τοπικών παραγόντων κατά την Ελληνική Επανάσταση ανέδειξαν το πρόβλημα του πολιτικού κατακερματισμού και της αδυναμίας αποτελεσματικού συντονισμού της δημόσιας εξουσίας.¹⁷² Υπό το πρίσμα αυτό, οι θεσμικές επιλογές της Τροιζήνας μπορούν να ερμηνευθούν και ως προσπάθεια υπέρβασης της φατριαστικής διαίρεσης μέσω ισχυρότερων και σταθερότερων κεντρικών θεσμών.

¹⁶⁹ Γιώργος Γεωργής, *Ι.Α. Καποδίστριας. Η διακυβέρνηση και η ανατολική πολιτική του*, Καστανιώτης, Αθήνα 2021, σ. 40.

¹⁷⁰ Thomas Gordon, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, τμ. Γ', MIET, Αθήνα 2017, σ. 223-241.

¹⁷¹ James Madison, «Federalist No. 10», στο: Alexander Hamilton - James Madison - John Jay, *Federalist Papers*, Παπαζήσης, Αθήνα 2009, σ. 83-92.

¹⁷² Gordon, ό.π., τμ. Γ'.

Η Γ' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου το 1826, πραγματοποιήθηκε μέσα σε συνθήκες εξαιρετικά πιεστικές. Τα ψηφίσματα και τα πρακτικά της περιόδου αποκαλύπτουν ότι Συνέλευση αντιμετώπιζε ανάγκες στρατιωτικής ενίσχυσης, οικονομικής χρηματοδότησης, αντιμετώπισης της κρίσης στο Μεσολόγγι και αποτελεσματικότερης διοικητικής οργάνωσης.¹⁷³

Χαρακτηριστική είναι η διατύπωση ότι «η ταχύτης και δραστηριότης απαιτεί τη συγκέντρωση της διοικητικής εξουσίας εις ολίγα άτομα», με την οποία αιτιολογήθηκε η σύσταση της Διοικητικής Επιτροπής της Ελλάδος.¹⁷⁴ Η επιλογή αυτή δείχνει ότι η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας δεν προέκυψε αφηρημένα, αλλά ως απάντηση στις έκτακτες ανάγκες του Αγώνα.

Παράλληλα, η συγκέντρωση της διοικητικής εξουσίας δεν σήμαινε πλήρη εγκατάλειψη της λογοδοσίας. Η Διοικητική Επιτροπή όφειλε «να δώσει λόγον των πράξεών της στην εθνική Συνέλευση», γεγονός που φανερώνει ότι ακόμη και υπό συνθήκες ανάγκης διατηρήθηκε η απαίτηση πολιτικού ελέγχου.¹⁷⁵

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η σύσταση Κεντρικού Εγκληματικού Δικαστηρίου, η οποία δείχνει ότι η Συνέλευση δεν επιδίωκε μόνο την αποτελεσματική διοίκηση, αλλά και τη στοιχειώδη οργάνωση της δικαστικής λειτουργίας.¹⁷⁶

Η επανάσταση βρισκόταν σε μια από τις κρίσιμότερες φάσεις της, καθώς η πτώση του Μεσολογγίου το 1826 είχε επιφέρει σοβαρό πλήγμα στον Αγώνα. Οι επιχειρήσεις του Κιουταχή στη στερεά Ελλάδα και η πολιορκία της Ακρόπολης των Αθηνών απορρόφησαν το μεγαλύτερο μέρος των διαθέσιμων στρατιωτικών και οικονομικών πόρων. Παράλληλα οι δυσχερείς επικοινωνίες μεταξύ των επαναστατημένων περιοχών, η έλλειψη σταθερών οικονομικών μέσων και η αδυναμία αποτελεσματικού ελέγχου της επικράτειας περιόριζαν σημαντικά τη δυνατότητα συγκρότησης και ομαλής λειτουργίας των θεσμών.¹⁷⁷ Η κατάσταση επιδεινώθηκε περισσότερο κατά την εκστρατεία για την απελευθέρωση της Αττικής. Σύμφωνα με τον Gordon, οι ελληνικές δυνάμεις αντιμετώπιζαν προβλήματα συντονισμού, έλλειψη πειθαρχίας και σοβαρές

¹⁷³ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, «Υπ' αριθ. 5, 6, 7, 8, 9, 10», *Κώδιξ των επισήμων εγγράφων*, σ. 193-196.

¹⁷⁴ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, «Ψήφισμα περί συστάσεως της Διοικητικής Επιτροπής της Ελλάδος», *Ψηφίσματα*, σ. 181

¹⁷⁵ Στο ίδιο, στοιχ. Η'.

¹⁷⁶ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, «Ψήφισμα περί συστάσεως κεντρικού εγκληματικού δικαστηρίου», σ. 188

¹⁷⁷ Gordon, ό.π., τμ. Γ', σ. 249-258.

οργανωτικές αδυναμίες. Η ήττα στο Ανάλατο τον Απρίλιο του 1827 σήμανε ουσιαστικά την περαιτέρω αποδυνάμωση της επαναστατικής διοίκησης.¹⁷⁸

Οι εξελίξεις αυτές προετοίμασαν το έδαφος για τη Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας το 1827. Η Συνέλευση επιδίωξε να υπερβεί την πολιτική διάσπαση των προηγούμενων ετών και να διαμορφώσει σταθερότερη κεντρική εξουσία. Η εκλογή του Ιωάννη Καποδίστρια ως κυβερνήτη της Ελλάδος για επταετή θητεία αποτέλεσε την πιο χαρακτηριστική θεσμική επιλογή αυτής της κατεύθυνσης.¹⁷⁹ Η επιλογή αυτή δεν υπήρξε απλώς προσωπική ψήφος εμπιστοσύνης προς τον Καποδίστρια, αλλά συνειδητή προσπάθεια υπέρβασης των πολιτικών διαιρέσεων που είχαν προηγηθεί.¹⁸⁰ Σύμφωνα με τον Θεόφιλο Καΐρη, ο ελληνικός λαός ανέμενε από τον νέο κυβερνήτη να θεραπεύσει τις πληγές που είχαν προκαλέσει οι εμφύλιες συγκρούσεις και να επαναφέρει τη χώρα από το «χάος της αναρχίας και ακοσμίας» σε κατάσταση ευνομίας και πολιτικής σταθερότητας.¹⁸¹ Σε επιστολή του προς τον Γιάννη Ράγκο τον Απρίλιο του 1827, ο Γεώργιος Καραϊσκάκης αναφέρει την απόφαση της Εθνοσυνέλευσης και εκφράζει την πεποίθηση ότι «ετελείωσαν πλέον τα ψέματα» και ότι η ελευθερία της πατρίδας «θέλει φθάσει εντός ολίγου». Η Μαρτυρία αυτή αποτυπώνει το κλίμα αισιοδοξίας που συνόδευσε την ανάδειξη του νέου κυβερνήτη και την προσδοκία πολιτικής σταθεροποίησης του Αγώνα.¹⁸² Παράλληλα, η συγκρότηση Αντικυβερνητικής Επιτροπής έως την άφιξη του, αποσκοπούσε στη διατήρηση της διοικητικής συνέχειας και στην αποφυγή κενού εξουσίας.¹⁸³

Κατά τη διάρκεια της Τροιζήνας, η Συνέλευση δεν περιορίστηκε στην ψήφιση του Συντάγματος, αλλά έλαβε και σημαντικές αποφάσεις οικονομικής και διοικητικής φύσης. Ενέκρινε τη σύναψη εξωτερικού δανείου έως 5 εκατομμυρίων τάλιρων, με εγγύηση την εθνική γη και εξουσιοδότησε τον κυβερνήτη να διαπραγματευθεί τους

¹⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 258-267.

¹⁷⁹ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, «Ψήφισμα περί Εκλογής του Ιωάννη Καποδίστρια ως κυβερνήτη της Ελλάδος», σ 585

¹⁸⁰ Γεωργής, ό.π., σ. 40-41.

¹⁸¹ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τμ. Η', Ηρόδοτος, Αθήνα 2007, σ. 29-30.

¹⁸² Γεώργιος Καραϊσκάκης, «Επιστολή προς Γιάννη Ράγκο και λοιπούς οπλαρχηγούς», Στρατόπεδο Κερατσινίου, 2 Απριλίου 1827, στο: Ιωάννης Π. Ράγκος, *Ηρωικά σελίδες της ιεράς επαναστάσεως. Ο Στρατηγός Ράγκος κατά το 1821. Αι σημαντικότεραι μάχαι αυτού*, Αλέξανδρος Παπαγεωργίου, Αθήνα 1891, σ. 38-39.

¹⁸³ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, «Ψήφισμα 'Θ της εν Τροιζήνη Γ' Εθνικής Συνελεύσεως περί συγκροτήσεως της Αντικυβερνητικής Επιτροπής», σ 591

όρους του δανείου και να μεριμνήσει για την εξυπηρέτηση των προηγούμενων δανειακών υποχρεώσεων.¹⁸⁴

5.2 Το Σύνταγμα της Τροιζήνας (1827): Προς την ωρίμανση ενός συστήματος θεσμικών ελέγχων υπό τη φεντεραλιστική προβληματική.

Το «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος κατά την εν Τροιζήνι Γ' Εθνικήν Συνέλευσιν» συνιστά το αρτιότερο και συστηματικότερο από τα επαναστατικά συντάγματα, τόσο ως προς τη δομή όσο και ως προς την κανονιστική του πληρότητα. Η ίδια η εισαγωγική διατύπωση, «Εν ονόματι της Αγίας και Αδιαίρετου Τριάδος», ακολουθεί την καθιερωμένη συνταγματική πρακτική της εποχής, αλλά ταυτόχρονα σηματοδοτεί τη συνέχεια με τα προηγούμενα επαναστατικά κείμενα.¹⁸⁵ Ωστόσο, ήδη από τις πρώτες διατάξεις γίνεται εμφανές ότι το Σύνταγμα της Τροιζήνας υπερβαίνει τη μεταβατική λογική των προηγούμενων πολιτευμάτων και επιχειρεί να συγκροτήσει ένα πλήρες και σταθερό κρατικό σύστημα.

Η κανονιστική του αφετηρία είναι η κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Στο κεφάλαιο περί «Δικαίων των Ελλήνων» αναγνωρίζεται ένα εκτεταμένο σύνολο ατομικών ελευθεριών, το οποίο περιλαμβάνει την ισότητα ενώπιον του νόμου, την προστασία της ιδιοκτησίας, την προσωπική ασφάλεια και τη θρησκευτική ελευθερία.¹⁸⁶ Ιδιαίτερη σημασία έχει η διάταξη κατά την οποία «όλοι οι Έλληνες είναι δεκτοί εις όλα τα δημόσια επαγγέλματα», που αποτυπώνει την αρχή της ισότητας των πολιτών έναντι της δημόσιας εξουσίας.¹⁸⁷ Παράλληλα, η απαγόρευση της δουλείας και των βασανιστηρίων, καθώς και η κατοχύρωση της ελευθερίας του τύπου, εντάσσονται στο ευρύτερο περιβάλλον του φιλελεύθερου συνταγματισμού.¹⁸⁸ Η δουλεία στις ΗΠΑ έπαψε να ισχύει επισήμως με τη δέκατη τρίτη τροποποίηση του Συντάγματος το 1865

189

¹⁸⁴ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, «Ψήφισμα ΙΒ' περί εξωτερικού δανείου», σ 596 και «Ψήφισμα ΙΓ' περί των όρων διαπραγμάτευση του δανείου», σ 597.

¹⁸⁵ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος κατά την εν Τροιζήνι Γ' Εθνικήν Συνέλευσιν», σ. 651.

¹⁸⁶ Στο ίδιο σ. 654.

¹⁸⁷ Στο ίδιο σ. 654-655

¹⁸⁸ Στο ίδιο ,σ. 655

¹⁸⁹ Γιώργος Γεραπετρίτης, *Αγγλοαμερικανικοί Συνταγματικοί Θεσμοί*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2016, σ. 254.

Σε αντίθεση με τα προηγούμενα επαναστατικά κείμενα, εδώ δεν έχουμε απλώς διακηρύξεις, αλλά ένα συνεκτικό σύστημα δικαιωμάτων με κανονιστική πυκνότητα.

Η ωρίμανση αυτή συνδέεται άμεσα με την πληρέστερη θεμελίωση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών. Στο κεφάλαιο «Περί συνθέσεως της Ελληνικής Πολιτείας» ορίζεται ρητώς, σύμφωνα με το Άρθρο 36, ότι «η κυριαρχία του Έθνους διαιρείται εις τρεις εξουσίας, Νομοθετικήν, Εκτελεστικήν και Δικαστικήν».¹⁹⁰ Η διάταξη αυτή αποτελεί την πιο σαφή και πλήρη διατύπωση της αρχής. Σε αντίθεση με το Άστρος και την Επίδαυρο, όπου η διάκριση περιοριζόταν ουσιαστικά σε δύο λειτουργίες, εδώ εμφανίζεται ένα ολοκληρωμένο τριμερές σύστημα, το οποίο Μπορεί να αναγνωστεί, υπό το πρίσμα της φεντεραλιστικής προβληματικής, ως πληρέστερη μορφή θεσμικής διάκρισης και εξισορρόπησης των κρατικών λειτουργιών. Η διατύπωση αυτή βρίσκεται σε συνάφεια με προβληματισμούς που είχαν αναπτυχθεί στον κύκλο του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και ιδίως στο έργο του Αδαμάντιου Κοραή.¹⁹¹

Κεντρικό στοιχείο της νέας συνταγματικής αρχιτεκτονικής αποτελεί η αναδιοργάνωση της εκτελεστικής εξουσίας μέσω της θέσπισης του Κυβερνήτη ως ενιαίου και ισχυρού οργάνου. Τα άρθρα 103 και 107 καθιστούν τον κυβερνήτη απαραβίαστο και κεντρικό διοικητή των δυνάμεων σε γη και θάλασσα.¹⁹² Η επιλογή αυτή διαφοροποιείται αισθητά από το προηγούμενο συλλογικό μοντέλο του Εκτελεστικού και αντανάκλα μια βαθύτερη κατανόηση της ανάγκης ύπαρξης αποτελεσματικής και συγκροτημένης εκτελεστικής λειτουργίας. Η ενίσχυση αυτή δεν είναι απλώς οργανωτική, συνδέεται άμεσα με τη θεωρητική παραδοχή ότι η εκτελεστική εξουσία πρέπει να διαθέτει επαρκή αυτονομία ώστε να λειτουργεί ως αντίβαρο προς τη νομοθετική.¹⁹³

Σε αυτό το σημείο καθίσταται εμφανής η Πληρέστερη συνάφεια με τη θεωρία των *Federalist Papers*, και ιδίως προς τη θέση του James Madison ότι «η φιλοδοξία πρέπει να αντιτάσσεται στη φιλοδοξία» (“ambition must be made to counteract ambition”).¹⁹⁴ Η ενίσχυση του Εκτελεστικού οργάνου δεν αποσκοπεί στην εγκαθίδρυση

¹⁹⁰ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τμ. Γ', «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος κατά την εν Τροιζήνι Γ' Εθνικήν Συνέλευσιν», σ. 656.

¹⁹¹ Κιτρομηλίδης, ό.π., σ. 419-422.

¹⁹² Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τμ. Γ', «Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος κατά την εν Τροιζήνι Γ' Εθνικήν Συνέλευσιν», σ. 658

¹⁹³ Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας τόμος Γ', *Πολιτικό Σύνταγμα Τροιζήνας (1827)*, διατάξεις περί Κυβερνήτη και εκτελεστικής εξουσίας. σ. 658-659

¹⁹⁴ James Madison, «Federalist No. 51», στο: Alexander Hamilton - James Madison - John Jay, *The Federalist Papers*, Παπαζήση, Αθήνα 2009, σ. 410-411.

μονοκρατορίας, αλλά στη δημιουργία θεσμικών αντιβάρων έναντι της νομοθετικής εξουσίας, η οποία μέχρι τότε διατηρούσε σαφή υπεροχή.

Πράγματι, στο Σύνταγμα της Τροιζήνας διαμορφώνεται μια περισσότερο ισορροπημένη σχέση μεταξύ νομοθετικής και εκτελεστικής λειτουργίας. Η νομοθετική εξουσία εξακολουθεί να αποτελεί έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, πλην όμως η εκτελεστική αποκτά ουσιαστικά μέσα επιρροής και παρέμβασης στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η δυνατότητα του Κυβερνήτη να συμμετέχει ενεργά στη νομοθετική διαδικασία, καθώς και να αναστέλλει ή να καθυστερεί την εφαρμογή αποφάσεων, συνιστά ένα πρώτο βήμα προς τη διαμόρφωση μηχανισμών ανάσχεσης, έστω και αν δεν φθάνει στο επίπεδο ενός πλήρως ανεπτυγμένου veto κατά την έννοια που αναπτύσσεται στα Federalist Papers.¹⁹⁵

Παράλληλα, ενισχύεται και η έννοια της ευθύνης των φορέων της εκτελεστικής εξουσίας, η οποία λειτουργεί ως κρίσιμο εργαλείο ελέγχου από πλευράς του νομοθετικού σώματος. Πιο διεξοδικά σύμφωνα με το άρθρο 103 ο κυβερνήτης είναι απαραβίαστος, χωρίς να ορίζεται στο Σύνταγμα ο τρόπος εκλογής του κυβερνήτη,¹⁹⁶ ενώ σύμφωνα με το άρθρο 121 η θητεία του κυβερνήτη είναι επταετής.¹⁹⁷ Η διπλή αυτή κίνηση (ενίσχυση της εκτελεστικής αυτονομίας αφενός και διατήρηση μηχανισμών λογοδοσίας αφετέρου) αποτελεί σαφή ένδειξη μιας προσπάθειας θεσμικής εξισορρόπησης. Πιο συγκεκριμένα στο άρθρο 94: Η Βουλή τροπολογεί και ακυρώνει τους νόμους πλην των συνταγματικών.¹⁹⁸ Η διάταξη του άρθρου 94 αναγνωρίζει εμμέσως την υπεροχή του Συντάγματος έναντι της κοινής νομοθεσίας. Η σημασία της έγκειται όχι στη δημιουργία μηχανισμού checks and balances, αλλά στη θεμελίωση της αρχής της συνταγματικής νομιμότητας, σύμφωνα με την οποία ακόμη και η νομοθετική εξουσία δεσμεύεται από το Σύνταγμα.

Η επιλογή της μονοπρόσωπης εκτελεστικής εξουσίας παρουσιάζει ενδιαφέρον υπό το πρίσμα του Federalist No. 70, στο οποίο Χάμιλτον υποστηρίζει την ανάγκη ενιαίας και ενεργητικής εκτελεστικής εξουσίας. Η αποτελεσματικότητα, η ταχύτητα στη λήψη αποφάσεων και η σαφή πολιτική λογοδοσία συνδέονται κατά τη φεντεραλιστική προβληματική, με την αποφυγή της διάχυσης εκτελεστικής εξουσίας σε αδύναμα συλλογικά όργανα.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τμ. Γ', *Πολιτικό Σύνταγμα Τροιζήνας* (1827), διατάξεις περί σχέσεων Κυβερνήτη και Νομοθετικού Σώματος, σ. 656-658.

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 658.

¹⁹⁷ Στο ίδιο, σ. 659.

¹⁹⁸ Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας τόμος Γ', *Πολιτικό Σύνταγμα Τροιζήνας* (1827), , 657

¹⁹⁹ Alexander Hamilton, «Federalist No. 70», στο: *The Federalist Papers*, σ. 552-560.

Ιδιαίτερη σημασία αποκτά και η θέση της δικαστικής εξουσίας. Σε αντίθεση με τα προηγούμενα Συντάγματα, στο κείμενο της Τροιζήνας διακρίνεται μεγαλύτερη μέριμνα για την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης (άρθρο 133), η οποία αντιμετωπίζεται πλέον όχι απλώς ως διοικητική λειτουργία, αλλά ως διακριτός πυλώνας του πολιτεύματος.²⁰⁰ Αν και το σύνταγμα της Τροιζήνας δεν καθιερώνει ρητώς μηχανισμό δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, η κατοχύρωση της δικαστικής λειτουργίας ως διακριτής εξουσίας και η ενίσχυση της ανεξαρτησίας της δικαιοσύνης αναδεικνύουν με μεγαλύτερη σαφήνεια την αρχή ότι κάθε εξουσία οφείλει να ασκείται εντός συνταγματικών ορίων.²⁰¹ Σύμφωνα πάντα με το άρθρο 94 του Συντάγματος.²⁰² Υπό το πρίσμα Federalist No.78 η δικαστική εξουσία μπορεί να ιδωθεί όχι ως πολιτικά ισοδύναμη προς τις άλλες δύο λειτουργίες, αλλά ως θεσμική εγγύηση της υπεροχής του συντάγματος και της νομιμότητας.²⁰³

Το Σύνταγμα της Τροιζήνας αποτελεί το αρτιότερο και θεσμικά πληρέστερο από τα επαναστατικά συντάγματα. Η σημασία του δεν εντοπίζεται μόνο στη ρητή καθιέρωση της λαϊκής κυριαρχίας και της τριμερούς διάκρισης των εξουσιών, αλλά και στην προσπάθεια δημιουργίας ενός συστήματος θεσμικής ισορροπίας, μέσω της πρόβλεψης στοιχειωδών μηχανισμών αλληλεπίδρασης μεταξύ των κρατικών λειτουργιών. Υπό την έννοια αυτή το κείμενο της Τροιζήνας υπερβαίνει τις αδυναμίες των προηγούμενων συνταγματικών πειραμάτων και προσεγγίζει περισσότερο τις αρχές του φιλελεύθερου και αντιπροσωπευτικού συνταγματισμού της εποχής.²⁰⁴

Η σημασία του Συντάγματος της Τροιζήνας έγκειται, επομένως, στο ότι αποτελεί το πρώτο ελληνικό συνταγματικό κείμενο στο οποίο η διάκριση των εξουσιών δεν αντιμετωπίζεται απλώς ως οργανωτική αρχή, αλλά ως βάση για την ανάπτυξη μηχανισμών ισορροπίας. Οι μηχανισμοί αυτοί, παρουσιάζουν μεγαλύτερη συνάφεια με τη φεντεραλιστική προβληματική, ιδίως ως προς τη θέση της εκτελεστικής και της δικαστικής εξουσίας. Με τον τρόπο αυτό, δημιουργείται το θεσμικό υπόβαθρο πάνω στο οποίο θα στηριχθεί, σε μεταγενέστερα στάδια, η πληρέστερη ωρίμανση της λογικής των checks and balances στο ελληνικό συνταγματικό σύστημα.

²⁰⁰ Αρχείο της Ελληνικής ,Παλιγγενεσίας τόμος Γ΄, *Πολιτικό Σύνταγμα Τροιζήνας (1827)* 660

²⁰¹ Αρχείο της Ελληνικής ,Παλιγγενεσίας τόμος Γ΄, *Πολιτικό Σύνταγμα Τροιζήνας σχετικές διατάξεις περί δικαστικής εξουσίας και λειτουργικής ανεξαρτησίας αυτής.* σ .660-661

²⁰² Αρχείο της Ελληνικής ,Παλιγγενεσίας τόμος Γ΄, *Πολιτικό Σύνταγμα Τροιζήνας (1827)*, 657

²⁰³ Alexander Hamilton, «Federalist No. 78», στο: *The Federalist Papers*, σ. 615.

²⁰⁴ Προκόπιος Παυλόπουλος, *Το Σύνταγμα της Τροιζήνας του 1827: Το οριστικό Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος* .

5.3 Η τύχη του Συντάγματος της Τροιζήνας και η απαρχή της καποδιστριακής διακυβέρνησης

Παρά την ψήφισή του από τη Γ' Εθνοσυνέλευση, το Πολιτικό Σύνταγμα της Ελλάδος του 1827 δεν κατόρθωσε να λειτουργήσει πλήρως κατά το διάστημα που μεσολάβησε μέχρι την άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια. Η Αντικυβερνητική Επιτροπή που ορίστηκε από τη Συνέλευση ανέλαβε προσωρινά τη διαχείριση των δημοσίων υποθέσεων,²⁰⁵ σε μια περίοδο κατά την οποία η επανάσταση εξακολουθούσε να αντιμετωπίζει σοβαρές στρατιωτικές και διοικητικές δυσχέρειες.²⁰⁶ Η παράδοση της Ακρόπολης των Αθηνών τον Ιούνιο του 1827,²⁰⁷ οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι και η αδυναμία αποτελεσματικού ελέγχου του συνόλου της επικράτειας, περιόριζαν σημαντικά τις δυνατότητες ομαλής λειτουργίας των συνταγματικών θεσμών.²⁰⁸ Παράλληλα, η πολιτική ηγεσία ανέμενε την άφιξη του εκλεγμένου κυβερνήτη,²⁰⁹ ενώ το ενδιαφέρον της στρέφονταν ολοένα και περισσότερο στις διεθνείς εξελίξεις που θα οδηγούσαν στη ναυμαχία του Ναβαρίνου τον Οκτώβριο του 1827.²¹⁰ Η ναυμαχία του Ναβαρίνου δημιούργησε νέα δεδομένα για την εξέλιξη του Αγώνα και ενίσχυσε τις προοπτικές πολιτικής επιβίωσης του επαναστατημένου έθνους.²¹¹ Ωστόσο, μέχρι την άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια η επαναστατική διακυβέρνηση εξακολουθούσε να βρίσκεται σε μεταβατική κατάσταση,²¹² γεγονός που δεν επέτρεψε την πλήρη ενεργοποίηση των θεσμών που προέβλεπε το Σύνταγμα της Τροιζήνας.

Η άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια στην Ελλάδα, τον Ιανουάριο του 1828, σηματοδότησε την έναρξη μιας νέας περιόδου πολιτειακής οργάνωσης του ελληνικού κράτους. Από τις πρώτες κιόλας μέρες της διακυβέρνησής του, ο Κυβερνήτης διαπίστωσε ότι οι έκτακτες συνθήκες που είχε δημιουργήσει ο πολυετής Αγώνας δεν επέτρεπαν την άμεση εφαρμογή του πολιτειακού συστήματος που είχε θεσπιστεί από

²⁰⁵ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, «Ψήφισμα 'Θ της εν Τροιζήνι Γ' Εθνικής Συνελεύσεως περί συγκροτήσεως της Αντικυβερνητικής Επιτροπής», σ 591

²⁰⁶ Gordon, ό.π., τμ. Γ', σ. 267-270.

²⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 285-295.

²⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 288-294.

²⁰⁹ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, «Ψήφισμα περί Εκλογής του Ιωάννη Καποδίστρια ως κυβερνήτη της Ελλάδος», σ 585

²¹⁰ Gordon, ό.π., τμ. Γ', σ. 285.

²¹¹ Στο ίδιο, σ 285-295

²¹² Στο ίδιο, σ 288-294

την Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας. Σε επιστολή του προς τη Βουλή τόνιζε πως η χώρα βρισκόταν σε κρίσιμη κατάσταση και ότι η υφιστάμενη κυβέρνηση δεν διέθετε τα αναγκαία μέσα για να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά τους κινδύνους που απειλούσαν του νέου υπό διαμόρφωσή κράτους. Για το λόγο αυτό υποστήριζε την ανάγκη λήψης προσωρινών μέτρων και την αναδιοργάνωση της διοίκησης μέχρι να αποκατασταθεί η πολιτική και η κοινωνική σταθερότητα.²¹³

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται και η απόφαση για τη σύγκληση νέας Εθνικής Συνέλευσης. Αν και αρχικά είχε εκφραστεί η πρόθεση να συγκληθεί Συνέλευση εντός του Απριλίου του 1828, ο Καποδίστριας θεώρησε ότι η κατάσταση των επαρχιών και η ατελής ακόμη οργάνωση των διοικητικών θεσμών καθιστούσαν αναγκαία την αναβολή της. Με έγγραφό του προς το Πανελλήνιο υπογράμμισε ότι η χώρα χρειαζόταν προηγουμένως να αποκτήσει στοιχειώδη διοικητική συνοχή και να προετοιμαστούν οι αναφορές και τα νομοθετικά σχέδια που θα εξετάζονταν από την εθνική Συνέλευση.²¹⁴ Το Πανελλήνιο αποδέχτηκε την επιχειρηματολογία του κυβερνήτη και συμφώνησε ότι οι περιστάσεις επέβαλαν την αναβολή της σύγκλησης μέχρι να διαμορφωθούν ευνοϊκότερες συνθήκες.²¹⁵ Οι πρωτοβουλίες αυτές αποκαλύπτουν την αντίληψη του Καποδίστρια για τη λειτουργία της εξουσίας κατά την πρώτη φάση της διακυβέρνησης του. Προτεραιότητα του δεν ήταν η άμεση εφαρμογή των φιλελεύθερων πολιτειακών ρυθμίσεων της Τροιζήνας, αλλά η δημιουργία ενός αποτελεσματικού διοικητικού μηχανισμού που θα εξασφάλιζε την επιβίωση και τη σταθεροποίηση του (υπό διαμόρφωση) κράτους.²¹⁶ Η στάση αυτή δεν υπήρξε συγκυριακή. Όπως παρατηρεί ο Βακαλόπουλος ο Καποδίστριας ήδη πριν από την άφιξή του θεωρούσε ότι οι έκτακτες ανάγκες του Αγώνα απαιτούσαν ισχυρή και συγκεντρωτική διοίκηση, γεγονός που εξηγεί γιατί μεγάλο μέρος των διατάξεων του Συντάγματος της Τροιζήνας δεν εφαρμόστηκε στην πράξη κατά την πρώτη περίοδο της διακυβέρνησής του.²¹⁷ Η Δ' Εθνοσυνέλευση του Άργους που συγκλήθηκε τελικά αργότερα μέσα στο 1829, αποτέλεσε το θεσμικό μέσο, μέσω του οποίου επιχειρήθηκε η νομιμοποίηση αυτής της νέας πολιτικής πραγματικότητας.²¹⁸ Παρότι το Σύνταγμα

²¹³ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τμ. Δ', *Τα προηγηθέντα της εν Άργει Δ' Εθνικής Συνελεύσεως*, σ. 3-4.

²¹⁴ Στο ίδιο, σ. 8

²¹⁵ Στο ίδιο, σ. 9

²¹⁶ Γεωργής, ό.π., σ. 59-62.

²¹⁷ Βακαλόπουλος, ό.π., τμ. Η', σ. 30-31.

²¹⁸ Αρχείον της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τμ. Δ', «Ψήφισμα ΝΗ' της Βουλής των Ελλήνων», Ιανουάριος 1828, σ. 5.

της Τροιζήνας απέκτησε μεγάλη ιστορική και θεωρητική σημασία, η πρακτική του εφαρμογή υπήρξε περιορισμένη.

Κεφάλαιο 6^ο

Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία εξέτασε τα πρώτα ελληνικά Συντάγματα της Επιδαύρου (1822), του Άστρους (1823) και της Τροιζήνας (1827) υπό το πρίσμα της νεωτερικής συνταγματικής σκέψης και ειδικότερα μέσα από το πρόβλημα της οργάνωσης, της νομιμοποίησης και του περιορισμού της πολιτικής εξουσίας. Η ανάλυση των συνταγματικών κειμένων, σε συνδυασμό με τη μελέτη των πρακτικών και των ψηφισμάτων των Εθνοσυνελεύσεων, καθώς και των ιστορικών μαρτυριών της περιόδου, ανέδειξε ότι τα επαναστατικά Συντάγματα δεν μπορούν να γίνουν κατανοητά αποκλειστικά ως νομικά κείμενα. Αποτελούν ταυτόχρονα πολιτικές και θεσμικές απαντήσεις στα προβλήματα που αντιμετώπισε η Ελληνική Επανάσταση κατά την προσπάθειά της να μετατρέψει τον ένοπλο Αγώνα σε οργανωμένη πολιτική εξουσία.

Η έρευνα ανέδειξε ότι τα ελληνικά Συντάγματα εντάσσονται στο ευρύτερο ιδεολογικό περιβάλλον του νεότερου συνταγματισμού. Οι ιδέες του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, η θεωρία της λαϊκής κυριαρχίας, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών και η επαφή με τη γαλλική και την αμερικανική συνταγματική εμπειρία διαμόρφωσαν το πνευματικό υπόβαθρο μέσα στο οποίο αναπτύχθηκε η ελληνική συνταγματική σκέψη. Ωστόσο, τα Συντάγματα της περιόδου 1822-1827 δεν συνιστούν απλή μεταφορά ή αντιγραφή ξένων θεσμικών σχημάτων. Αντιθέτως, αποτελούν αυτοτελή συνταγματικά εγχειρήματα, τα οποία προσαρμόζουν γενικότερες συνταγματικές αρχές στις ιδιαίτερες πολιτικές και ιστορικές συνθήκες της Επανάστασης.

Η εξέταση των τριών Συνταγμάτων ανέδειξε μια διαδικασία σταδιακής θεσμικής εξέλιξης. Το Σύνταγμα της Επιδαύρου εισήγαγε τις βασικές αρχές της συνταγματικής οργάνωσης και της διάκρισης των εξουσιών, χωρίς όμως να επιτυγχάνει ουσιαστική ισορροπία μεταξύ τους. Το Σύνταγμα του Άστρους επιχείρησε να αντιμετωπίσει αδυναμίες που αναδείχθηκαν κατά την εφαρμογή του πρώτου πολιτεύματος και να προσδώσει μεγαλύτερη λειτουργικότητα στους κρατικούς θεσμούς. Τέλος, το Σύνταγμα της Τροιζήνας αποτέλεσε το πληρέστερο και θεσμικά ωριμότερο συνταγματικό εγχείρημα της Ελληνικής Επανάστασης, επιχειρώντας να συνδυάσει την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας με την ανάγκη αποτελεσματικότερης και σταθερότερης διακυβέρνησης.

Η μελέτη των πρακτικών των Εθνοσυνελεύσεων και των σχετικών ψηφισμάτων επέτρεψε την κατανόηση των πολιτικών και διοικητικών προβλημάτων που οδήγησαν στις συγκεκριμένες συνταγματικές επιλογές. Η ανάγκη συντονισμού του πολεμικού Αγώνα, η οικονομική δυσπραγία, η αδυναμία της διοίκησης, οι εμφύλιες συγκρούσεις και η δυσχέρεια επιβολής κεντρικής πολιτικής εξουσίας επηρέασαν άμεσα τη διαμόρφωση των συνταγματικών θεσμών. Υπό το πρίσμα αυτό, η σταδιακή ενίσχυση της εκτελεστικής λειτουργίας, η οποία κορυφώνεται με τη θέσπιση του Κυβερνήτη στο Σύνταγμα της Τροιζήνας, δεν μπορεί να ερμηνευθεί αποκλειστικά ως θεωρητική επιλογή. Αποτελεί κυρίως απόπειρα αντιμετώπισης συγκεκριμένων προβλημάτων πολιτικής συνοχής και αποτελεσματικής διακυβέρνησης.

Η αξιοποίηση των Federalist Papers προσέφερε ένα γόνιμο ερμηνευτικό πλαίσιο για την κατανόηση των παραπάνω εξελίξεων. Η σημασία τους δεν εντοπίζεται στην απόδειξη άμεσης επιρροής επί των ελληνικών Συνταγμάτων, αλλά στην ανάδειξη κοινών προβληματισμών σχετικά με τη φύση της πολιτικής εξουσίας και τους τρόπους περιορισμού της. Ιδιαίτερα γόνιμη αναδείχθηκε η προβληματική των φατριών, όπως αυτή διατυπώνεται στο Federalist No. 10. Οι πολιτικές και περιφερειακές αντιπαράθεσεις που χαρακτήρισαν την Ελληνική Επανάσταση παρουσιάζουν ορισμένες αναλογίες με το πρόβλημα της φατριαστικής διαίρεσης που αναπτύσσεται στα Federalist Papers, έστω και αν οι ιστορικές συνθήκες ήταν διαφορετικές. Και στις δύο περιπτώσεις αναδεικνύεται η ανάγκη δημιουργίας θεσμών ικανών να συγκρατήσουν τις συγκρούσεις συμφερόντων και να διασφαλίσουν τη λειτουργία της πολιτικής κοινότητας.

Παράλληλα, η έρευνα ανέδειξε ότι η ελληνική και η αμερικανική συνταγματική εμπειρία δεν αντιμετώπισαν το ίδιο ακριβώς πολιτικό πρόβλημα. Η προβληματική των Federalist Papers διαμορφώθηκε στο πλαίσιο της αναζήτησης ενός σταθερότερου ομοσπονδιακού πολιτεύματος μετά την αμερικανική ανεξαρτησία και αποσκοπούσε πρωτίστως στον περιορισμό και την εξισορρόπηση της εξουσίας. Αντιθέτως, τα ελληνικά επαναστατικά Συντάγματα κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν ταυτόχρονα δύο προκλήσεις: αφενός την αποτροπή της αυθαίρετης άσκησης της εξουσίας και αφετέρου τη δημιουργία της ίδιας της πολιτικής εξουσίας μέσα σε συνθήκες πολέμου, διοικητικής αστάθειας και τοπικού κατακερματισμού. Για τον λόγο αυτό, η θεσμική τους μέριμνα δεν περιορίστηκε στην προστασία της ελευθερίας, αλλά επεκτάθηκε και στην εξασφάλιση της πολιτικής συνοχής και της αποτελεσματικής διακυβέρνησης.

Κεντρικό συμπέρασμα της παρούσας μελέτης είναι η ανάδειξη μιας διάστασης των πρώτων ελληνικών Συνταγμάτων που συχνά υποβαθμίζεται: της λειτουργίας τους ως μηχανισμών κρατικής συγκρότησης και όχι μόνο ως κειμένων κατοχύρωσης δικαιωμάτων ή θεσμικής οργάνωσης. Μέσα από την αξιοποίηση της φεντεραλιστικής προβληματικής ως ερμηνευτικού πλαισίου, αναδείχθηκε ότι το κεντρικό διακύβευμα των ελληνικών συνταγματικών πειραματισμών δεν ήταν απλώς η θέσπιση ορίων στην εξουσία, αλλά η δημιουργία ενός πολιτικού κέντρου ικανού να επιβιώσει, να αποκτήσει νομιμοποίηση και να ασκήσει αποτελεσματική διοίκηση εν μέσω επαναστατικών συνθηκών. Η προσέγγιση αυτή επιτρέπει μια διαφορετική ανάγνωση των συνταγματικών μεταβολών της περιόδου 1822-1827 και συμβάλλει στη σύνδεση της ελληνικής περίπτωσης με ευρύτερες θεωρητικές συζητήσεις για τη σχέση συνταγματισμού, κρατικής συγκρότησης και πολιτικής νομιμοποίησης.

Καταληκτικά, η παρούσα έρευνα οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η σημασία των ελληνικών Συνταγμάτων της περιόδου 1822-1827 δεν εξαντλείται στο γεγονός ότι αποτέλεσαν τα πρώτα συνταγματικά κείμενα του ελληνικού κράτους. Η ουσιαστικότερη συμβολή τους έγκειται στο ότι αποτυπώνουν τη διαδικασία μέσα από την οποία η Ελληνική Επανάσταση επιχείρησε να μετασχηματίσει την πολιτική ανεξαρτησία σε οργανωμένη και θεσμικά νομιμοποιημένη εξουσία. Υπό αυτή την έννοια, τα Συντάγματα της Επιδάουρου, του Άστρους και της Τροιζήνας δεν αποτελούν μόνο σταθμούς της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας, αλλά μαρτυρίες μιας διαρκούς

προσπάθειας εξισορρόπησης δύο θεμελιωδών επιδιώξεων του νεότερου συνταγματισμού: της πολιτικής ελευθερίας και της κρατικής συγκρότησης.

Βιβλιογραφία

Πρωτογενείς πηγές

1. Ανιάν, Δημήτριος, *Βιογραφία του στρατηγού Γεώργιου Καραϊσκάκη*, Ιωάννης Βλαχογιάννης (επιμ.), 24 γράμματα, Αθήνα 2020.
2. Ανώνυμος ο Έλλην, *Ελληνική Νομαρχία ή Λόγος περί Ελευθερίας*, <https://www.dropbox.com/scl/fi/ya5furxc3qcfp5szxclss/.pdf?rlkey=16wnnjnr6ws80yxj2kpe2ss4h&dl=0> [ημερομηνία εισόδου: Μάιος 2026].
3. Αρχείο της Ελληνικής Παλιγγενεσίας. *Εθνικές Συνελεύσεις: Α' εν Επιδαύρω 1821-1822, Β' εν Άστρει 1823, Γ' εν Επιδαύρω 1826, Γ' κατ' επανάληψιν εν Ερμιόνη και Τροιζήνι 1827*, τμ. Γ', πρώτος των Εθνοσυνελεύσεων, Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 1971, <https://paligenesia.parliament.gr/> [ημερομηνία εισόδου: Φεβρουάριος 2026].
4. Τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας. *Αυτά έγγραφα Α' & Β' Βουλευτικής Περιόδου (1822-1824): Πελοποννησιακή Γερουσία, Γερουσία Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, Άρειος Πάγος & Βουλευτικό Σώμα*, τμ. Θ', πρώτος των λυτών εγγράφων Α' και Β' Βουλευτικής Περιόδου, Βιβλιοθήκη Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα 1976, <https://paligenesia.parliament.gr/> [ημερομηνία εισόδου: Φεβρουάριος 2026].
5. Gordon, Thomas, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασεως*, μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, τμ. Α'-Γ', MIET, Αθήνα 2017.
6. Chaconas, Stephen (επιμ.), «The Jefferson – Koraes Correspondence», *The Journal of Modern History*, τμ. 14, 1942, σ. 64-70, 593-596.

7. Hamilton, Alexander - Madison, James - Jay, John, *The Federalist Papers*, Θοδωρής Πελαγίδης - Μάριος Ευρυβιάδης (επιστ. επιμ.), μτφρ. Ελένη Χατζηδημητρίου, Παπαζήση, Αθήνα 2009.
8. Μακρυγιάννης, Ιωάννης, *Άπαντα Μακρυγιάννη*, Έλλη Αλεξίου (επιμ.), Ιστορικές Εκδόσεις 1821, Αθήνα 2010.
9. Montesquieu, Charles de, *De l'esprit des lois*, Geneva 1748, βιβλ. XI, Internet Archive [De l'esprit des lois: Montesquieu, Charles-Louis de Secondat, Baron de la Brède et de, 1689-1755: Free Download, Borrow, and Streaming: Internet Archive](#) [ημερομηνία εισόδου: Φεβρουάριος 2026].
10. *Ο Φίλος του Νόμου*, αρ. 50, Ύδρα, 5 Σεπτεμβρίου 1824, <https://greece2021.gr/istorika-tefxi/efimerides-pou-ekdidontai-stin-ellada-1821-1832/6725-filos-tou-Nomou-1824-1827.html> [ημερομηνία εισόδου: Μάιος 2026].
11. Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, βιβλ. 15ο, Ελευθερουδάκης, Αθήνα 1930.
12. Ράγκος, Ιωάννης Π., *Ηρωικά σελίδες της ιεράς επανάστασεως. Ο Στρατηγός Ράγκος κατά το 1821. Αι σημαντικότεραι μάχαι αυτού*, Αλέξανδρος Παπαγεωργίου, Αθήνα 1891.

Δευτερογενής βιβλιογραφία

1. Αλιβιζάτος, Νίκος, *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010*, Πόλις, Αθήνα 2017.
2. Amar, Akhil Reed, *America's Constitution: A Biography*, Random House, New York 2005.
3. Αναστασιάδης, Γεώργιος, *Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941*, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 2003.

4. Αντωνίου, Θεοδώρα - Γεραπετρίτης, Γιώργος, *Ευρωπαϊκή Συνταγματική Ιστορία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2022.
5. Bailyn, Bernard, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, Cambridge MA 1967.
6. Βακαλόπουλος, Απόστολος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τμ. Η', Ηρόδοτος, Αθήνα 2007.
7. Βενιζέλος, Ευάγγελος, «Το πρώτο κύμα του ελληνικού συνταγματισμού (1822-1827)», *Ελευθεροτυπία - Ιστορικά*, 8 Φεβρουαρίου 2001, <https://www.evenizelos.gr/?view=article&id=700:1822-1827&catid=30> [ημερομηνία εισόδου: 3 Μαρτίου 2026].
8. Γεραπετρίτης, Γιώργος, *Αγγλοαμερικανικοί Συνταγματικοί Θεσμοί*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2011.
9. Γεωργής, Γιώργος, *Ι.Α. Καποδίστριας. Η διακυβέρνηση και η ανατολική πολιτική του*, Καστανιώτης, Αθήνα 2021.
10. Dahl, Robert A., *A Preface to Democratic Theory*, University of Chicago Press, Chicago 2006.
11. Διαμαντόπουλος, Θανάσης, *Το πολιτικό σύστημα των ΗΠΑ*, Πατάκης, Αθήνα 2012.
12. Δουκάκης, Κωνσταντίνος, «Αναζητώντας τα θεμέλια του ελληνικού συστήματος κοινωνικής προστασίας: Όψεις κοινωνικής πρόνοιας στην επαναστατημένη Ελλάδα», *Δίκαιο της Κοινωνικής Ασφάλισης*, . 2021, σ. 678-691
13. Ewing, Connor M. - Kleinerman, Benjamin A. - Zug, Charles U. (επιμ.), *Beyond Checks and Balances*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 2024.

14. Hamon, Francis - Troper, Michel, *Droit constitutionnel*, 41η έκδ., LGDJ, Paris 2020.

15. Κιτρομηλίδης, Πασχάλης Μ., *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, MIET, Αθήνα 1996

16. Κοντιάδης, Ξενοφών Ι., «Τα επαναστατικά Συντάγματα του 1821», 21 Μαρτίου 2021,
<https://www.contiades.com/%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%B5%CE%BC%CE%B2%CE%AC%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82/%CE%AC%CF%81%CE%B8%CF%81%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CF%84%CF%8D%CF%80%CE%BF/%CF%84%CE%B1-%CE%B5%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AC-%CF%83%CF%85%CE%BD%CF%84%CE%AC%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-1821/> [ημερομηνία εισόδου: Ιουλός 2026].

17. Kruzslicz, Péter, *The Separation of Powers in Comparative Constitutionalism*, στο: *Comparative Constitutionalism*, Central European Academic Publishing, Budapest 2022, σ. 239-253

18. Μάνεσης, Αριστόβουλος Ι., *Η Φιλελεύθερη και Δημοκρατική Ιδεολογία της Εθνικής Επανάστασης του 1821*, Σακκούλας, Θεσσαλονίκη 2021

19. Μανιτάκης, Αντώνης, *Τι είναι κράτος*, Σαββάλας, Αθήνα 2007.

20. Μανιτάκης, Αντώνης, «Η διάκριση των εξουσιών ως οργανωτική βάση του κράτους ή ως πολιτική αρχή;», 2002 <https://www.constitutionalism.gr/2002-i-diakrisi-twn-exoysiwn-ws-organwtiki-basi-toy-kra/> [ημερομηνία εισόδου: Μάιος 2026].

21. Μανογιαννάκη, Χρυσούλα, *Η αρχή της διάκρισης των εξουσιών στα ελληνικά συνταγματικά κείμενα της Επανάστασης*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη

22. Mathieu, Chloe, *La séparation des pouvoirs dans la jurisprudence du Conseil constitutionnel*, Université de Montpellier, Montpellier 2015.

23. Παπαγεωργίου, Γιάννης, *Το πολιτικό σύστημα των ΗΠΑ*, Κριτική, Αθήνα 2022.
24. Παυλόπουλος, Προκόπιος, «Το Σύνταγμα της Τροιζήνας του 1827: Το οριστικό Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος», 2021, https://www.constitutionalism.gr/2021-03-19_pavlopoulos-syntagma-1827/ [Φεβρουάριος 2026].
25. Παντέλης, Αντώνης, *Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου*, Λίβανη Ι.Κ.Ε., Αθήνα 2020.
26. Rakove, Jack N., *Original Meanings: Politics and Ideas in the Making of the Constitution*, Vintage Books, New York 1997.
27. Σακελλαροπούλου, Κατερίνα, «Τα Συντάγματα του Αγώνα: Το δίκαιο της ελευθερίας», 2017, https://www.constitutionalism.gr/2017_sakellaropoulou_syntagmata-agona/ [ημερομηνία εισόδου: Μάρτιος 2026.].
28. Σαρίπολος, Νικόλαος Ν., *Η Πρώτη Εθνοσυνέλευσις και το Πολίτευμα της Επιδάου του 1822*, Βασιλική Τυπογραφία Ραφτάνη - Παπαγεωργίου, Αθήνα 1907
29. Σβορώνος, Νίκος Γ., *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*, Θεμέλιο, 1985.
30. Σβώλος, Αλέξανδρος, *Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*, Στοχαστής, Αθήνα 1998.
31. Σβώλος, Αλέξανδρος, *Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986*, Στοχαστής, Αθήνα 1998.
32. Τρίχα, Λύντια, *Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος*, Πατάκης, Αθήνα 2025.

33. Troper, Michel, *La séparation des pouvoirs et l'histoire constitutionnelle française*, LGDJ, Paris 1980.
34. Wood, Gordon S., *The Creation of the American Republic, 1776-1787*, University of North Carolina Press, χ.τ. χ.χ., <https://archive.org/details/creationofameric0000wood> [ημερομηνία εισόδου: Φεβρουάριος 2026].
35. Άκτον, Λόρδος, *Από την Αναγέννηση στην Αμερικανική Επανάσταση*, μτφρ. Ανδρέας Παππάς, Σμίλη, Αθήνα 2008.